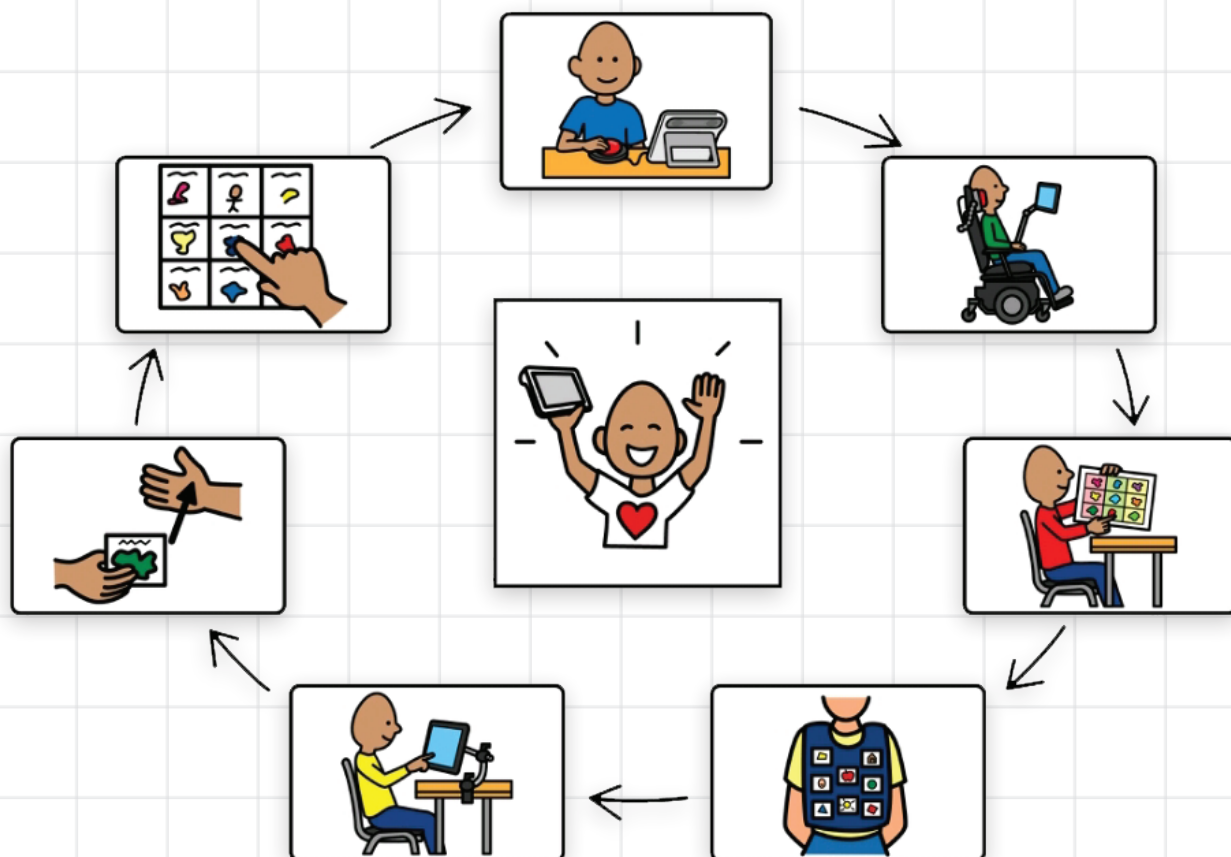

РЕГИОНАЛЕН ЦЕНТЪР
ЗА ПОДКРЕПА НА ПРОЦЕСА
НА ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ
СОФИЯ-ГРАД

unicef
за Всяко дете

Въвеждане и прилагане на средства за допълваща и алтернативна комуникация

Приобщаващи практики и подходи на работа
за педагогически специалисти

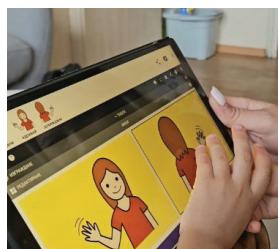
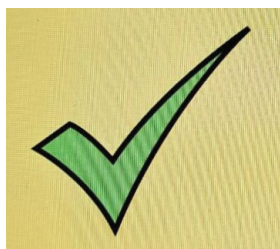
Въвеждане и прилагане на средства за допълваща и алтернативна комуникация
Приобщаващи практики и подходи на работа за педагогически специалисти

Този наръчник е създаден в рамките на проект „Глас за всяко дете“ и е разработен от РЦПППО – София-град, със съдействието на:

Анна Динчева – РЦПППО – София-град
Милена Минкова – РЦПППО – Стара Загора
Надежда Иванова – УНИЦЕФ България

Настоящият наръчник е изготвен по задание на УНИЦЕФ България.
Изказаните в него становища и мнения са на авторите и не отразяват непременно позицията на УНИЦЕФ.

Съдържание

Въведение	4
Какво е ДАК?	6
Какви средства за ДАК съществуват?.....	7
Защо е важно да се използва ДАК в работата с деца с комуникативни затруднения?	10
За кого е подходящо използването на ДАК?	11
Митове и предразсъдъци, свързани с ДАК	12
Оценяване на специфичните умения и потребност от използване на ДАК, основаващо се на МКФУЗ-ДЮ	14
Моделът на МКФ.....	15
Основни принципи при въвеждане на ДАК.....	17
Препоръки за успешно прилагане.....	22
Изграждане на приобщаваща образователна среда чрез средства за ДАК	26
Структуриране на средата в детската градина	26
ДАК в училище	31
Визуалната подкрепа	32
Комуникационен паспорт	35
Препоръки за педагогическите специалисти – как да въведем ДАК.....	37
Взаимодействие с родителите в процеса на прилагане на ДАК.....	47
Група за родителска взаимопомощ	48
Примерни брошури и информационни материали	49
Често задавани въпроси и истории от практиката	53
Трябва ли детето да има добри двигателни умения, за да използва ДАК?.....	53
Има ли възрастови ограничения при въвеждането на ДАК?	56
Може ли да се прилага ДАК при деца с частично развита реч?	58
Колко да изчакаме преди да въведем ДАК?	58
Защо ДАК не ограничава, а насърчава езиковото развитие?.....	59
Използването на ДАК изисква ли допълнително финансиране и специализирани технологии?	59
За какво точно да използвам средството за ДАК: само за базисни нужди, само в училище, само у дома?.....	60
Детето има предизвикателно поведение – трябва ли да се овладее първо поведението преди да се въведе ДАК?.....	62
От кого се прилага ДАК – единствено сертифициран специалист ли може да прилага ДАК?	62
Използваме ли ДАК за да обучаваме невербалните деца?	65
Речник с често използвани термини за ДАК	67

Въведение

© UNICEF Bulgaria/2023/Nikolay Stoikov

Децата, за които вербалният канал на комуникация е ограничен и не могат да бъдат активни участници в много дейности, са поставени в голям риск от забавяне на когнитивното, социалното и емоционалното си развитие. Поради това е много важно на тези деца да се предостави възможност да общуват и взаимодействат със заобикалящия ги свят, както и да могат да заявяват свободно своите желания и нужди. Средствата за допълваща и алтернативна комуникация (ДАК) са това, което дава възможност на тези деца да общуват и да развиват пълния си потенциал.

За да бъде ефективно включването на децата със специални потребности в детските градини и училища е нужно както да се осигурят тези необходими средства, подкрепящи комуникацията им, така и да се предоставят обучения и подкрепа за учителите, педагогическите специалисти и родителите. Чрез проект „Глас за всяко дете“ (2021 – 2024), УНИЦЕФ България, с подкрепата на Министерството на образованието и науката и в партньорство с РЦПППО в страната реализира дейности, насочени към:

- Развитие на добри практики в детските градини и училищата за подкрепа на деца с комуникативни нужди и необходимост от ДАК;
- Повишаване на знанията и уменията за ДАК на учители, родители и специалисти;
- Създаване на професионални общности за подкрепа и взаимно учене между учители и специалисти, работещи с деца с комуникативни нужди.

В различни дейности в двете фази на проект „Глас за всяко дете“ (2021 – 2024) се включиха петнадесет РЦПППО от страна – *София-град, Пловдив, Бургас, Видин, Враца, Габрово, Монтана, Перник, Русе, Сливен, Смолян, Стара Загора, Търговище, Шумен, Ямбол.*

Те обучиха свои специалисти и повишиха капацитета си в директната работа с деца с комплексни комуникативни нужди, както и да оказват методическа подкрепа на свои колеги.

През 2023 година бе създаден първият **Национален екип от обучители за ДАК** в България. Екипът е изграден от 28 висококвалифицирани специалисти, работещи с деца с увреждания и затруднения в развитието в училища, детски градини и центрове в цялата страна. Създаването на Национален екип по ДАК ще подпомогне съществено процеса на навлизането на технологиите за ДАК в системата на приобщаващото образование в полза на децата с комплексни комуникативни потребности, като специалистите са подготвени да правят оценка на нуждите, консултации и обучение на деца с комплексни комуникативни потребности, да консултират и обучават колеги и родители.

Този наръчник обобщава опита и добрите практики, приложени в проект „Глас за всяко дете“, за въвеждане и работа с ДАК в образователната система. Текстът има за цел да бъде от полза на учители, логопеди, ресурсни учители, психолози и други специалисти в образователната система, които искат да подкрепят ефективно децата с комуникативни нужди, като чрез средства за ДАК им предоставят възможност да общуват с връстниците си, да изразяват мислите, чувствата и желанията си.

Какво е ДАК?

© UNICEF Bulgaria/2020

Терминът **допълваща и алтернативна комуникация (ДАК)** се използва като събирателно понятие, обобщаващо разнообразни стратегии и средства за подпомагане на деца и възрастни с комуникативни затруднения. От посочване на изображения до високотехнологични софтуери, използващи синтезирана реч, основната цел на ДАК е да подкрепи всеки човек в процеса на комуникация, насърчавайки го да общува възможно най-пълноценно в разнообразни житейски ситуации. Използването на алтернативи на словесната реч не е нещо ново и непознато. Всеки от нас използва поне едно средство за ДАК в ежедневието си – естествени жестове, език на тялото, посочване, синтезирана реч на онлайн преводача, когато сме в друга държава и много други.

Всеки има правото и потребността да общува и именно ДАК дава възможност широка група от деца и възрастни да се изразяват, общуват и участват активно в различни дейности от ежедневието. Една част от тези хора ще използват ДАК за кратко, други вероятно до края на живота си. Важното е всеки да има възможността да изрази себе си и да бъде чул. Когато се обсъжда ДАК е важно да се отчита, че в това понятие се включват всички възможности за комуникация отвъд речта:

- Изображения (реални или абстрактни)
- Текст
- Синтезирана реч
- Жестове

[Информационен клип в платформата „Подкрепи ме“ по темата за ДАК](#)

Какви средства за ДАК съществуват?

Вижте тук [Каталогът на Помагащите технологии за допълваща и алтернативна комуникация. Видове и приложения.](#)

Дългогодишният опит в използването на ДАК сред редица специалисти, учители и родители в световен мащаб показва, че могат да се прилагат различни методи, стратегии и материали за ДАК. Основното правило, което се следва е избраното средство за ДАК да отговаря на потребностите и уменията на човека, който ще го използва, дори и това да налага адаптиране и промяна на средството.

Средствата за ДАК се обособяват в три групи:

Нискотехнологични

Тук могат да бъдат посочени разнообразни материали, включващи отделни изображения, табла за комуникация, папки със символи, тематични графики и визуални разписания, символи за обозначаване на места, дейности и правила.

[Табло за комуникация](#)

[Албум за комуникация](#)

Среднотехнологични

Това са широка група средства за ДАК, при които се използва записано съобщение, активиращо се чрез натиск и които се нуждаят от захранване с батерии – записващи бутони, комуникатори с различен брой изображения, записващи ленти, фотоалбуми за комуникация.

Високотехнологични

В тази група влизат различни софтуери за ДАК, които се използват на компютър или таблет. Всеки софтуер за ДАК използва синтезирана реч и има различни опции за активиране на съобщението – с натискане на определен бутон на екрана, контрол с поглед или друг алтернативен достъп до таблета/компютъра (чрез суич бутон, мишка, джойстик и др.).

Communicator 5

Cboard

ВИДОВЕ ПОМОЩНИ СРЕДСТВА ЗА ДАК

НИСКОТЕХНОЛОГИЧНИ

- СНИМКИ, ИЗОБРАЖЕНИЯ ИЛИ СИМВОЛИ/ПИКТОГРАМИ
- ПРЕДМЕТИ, НАПИСАН ТЕКСТ
- КОМУНИКАЦИОННИ ТАБЛА И АЛБУМИ
- НА ХАРТИЕН НОСИТЕЛ

СРЕДНОТЕХНОЛОГИЧНИ

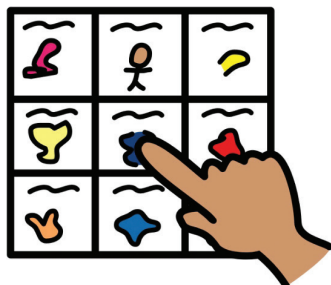
- СУИЧ БУТОНИ
- ТЪЧ ВЪЗПОЛУВАЩИ БУТОНИ
- АУДИОПАНЕЛ
- GRID 3
- TONY

ВИСОКОТЕХНОЛОГИЧНИ

- АДАПТИРАНА КЛАВИАТУРА, ДЖОЙСТИЦИ
- ТАБЛЕТИ, КОМПЮТЪРНИ И МОБИЛНИ УСТРОЙСТВА
- СПЕЦИАЛИЗИРАН СОФТУЕЪР И ПРИЛОЖЕНИЯ

Използването на средства за ДАК е динамичен процес и позволява гъвкавост, адаптиране към нуждите на детето и условията на средата. Въпреки това има някои основни отправни точки при планиране на процеса, които могат да бъдат ценен „помощник“ за успешното въвеждане и използване на ДАК:

● Символи

Съществуват различни символни системи, които се използват в процеса на общуване чрез ДАК. Всяка от тях се отличава със специфични детайли и акценти в изображенията, някои са реалистични, други абстрактни, едни са цветни, други черно бели. Някои от децата имат нужда от реални снимки на предмети, хора и места особено в начален етап на въвеждане на ДАК, за да разберат причинно-следствената връзка и да осъзнаят комуникативния контекст на символите. Необходимо е да отчетете интересите на детето и неговите умения и силни страни, за да изберете определена символна система. **След избора на символна система и апробирането ѝ (успешно ли различава, разграничава и посочва символите), е важно да се ПРИДЪРЖАТЕ към нея.** Не е препоръчително да се смесват символни системи, защото това затруднява успешното въвеждане и използване на ДАК. Когато разговаряме с човек, който използва различни акценти и чуждици, непознати за нас, процесът на общуване се затруднява, напълно аналогично на смесването на различни символни системи.

● Използване на реч

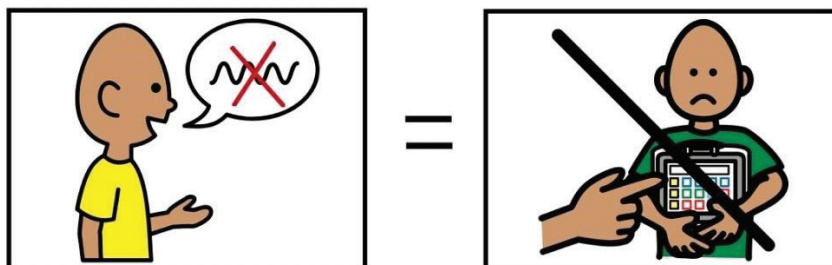
Използването на ДАК не изключва словесната реч, напротив. Винаги назовавайте това, което детето посочва. Следвайки принципите на тоталната комуникация, основната цел на всеки използващ ДАК е да насърчи детето да разгърне комуникативния си потенциал с всички възможни средства.

● Постоянство и екипна работа

За да въведем средство за ДАК и неговото използване да стане устойчиво и функционално, е важно да бъдете постоянни. Колкото повече комуникативни партньори се включат, толкова по-пълноценен би бил процеса на общуване. Важно условие обаче е да имате **еднакви изисквания, да използвате еднакви средства за комуникация и сходни комуникативни ситуации**, за да затвърди детето вече овладените комуникативни умения т.е. **ДА РАБОТИТЕ В ЕКИП!**

Защо е важно ДАК да се използва в работата с деца и възрастни с комуникативни затруднения?

Основната част от децата със специални образователни потребности, които получават допълнителна подкрепа, са невербални или срещат сериозни трудности в общуването. Комуникацията заема основна част в ежедневието ни и е едновременно цел и средство за активно включване в различни социални групи, участие в значими дейности, създаване на приятелства и др. Ето защо липсата на функционално средство за пълноценно общуване се превръща в основна бариера пред приобщаването на голяма група деца с комуникативни затруднения. Личността на невербалното дете често е подценявана и това е предпоставка за формиране на редица погрешни убеждения:

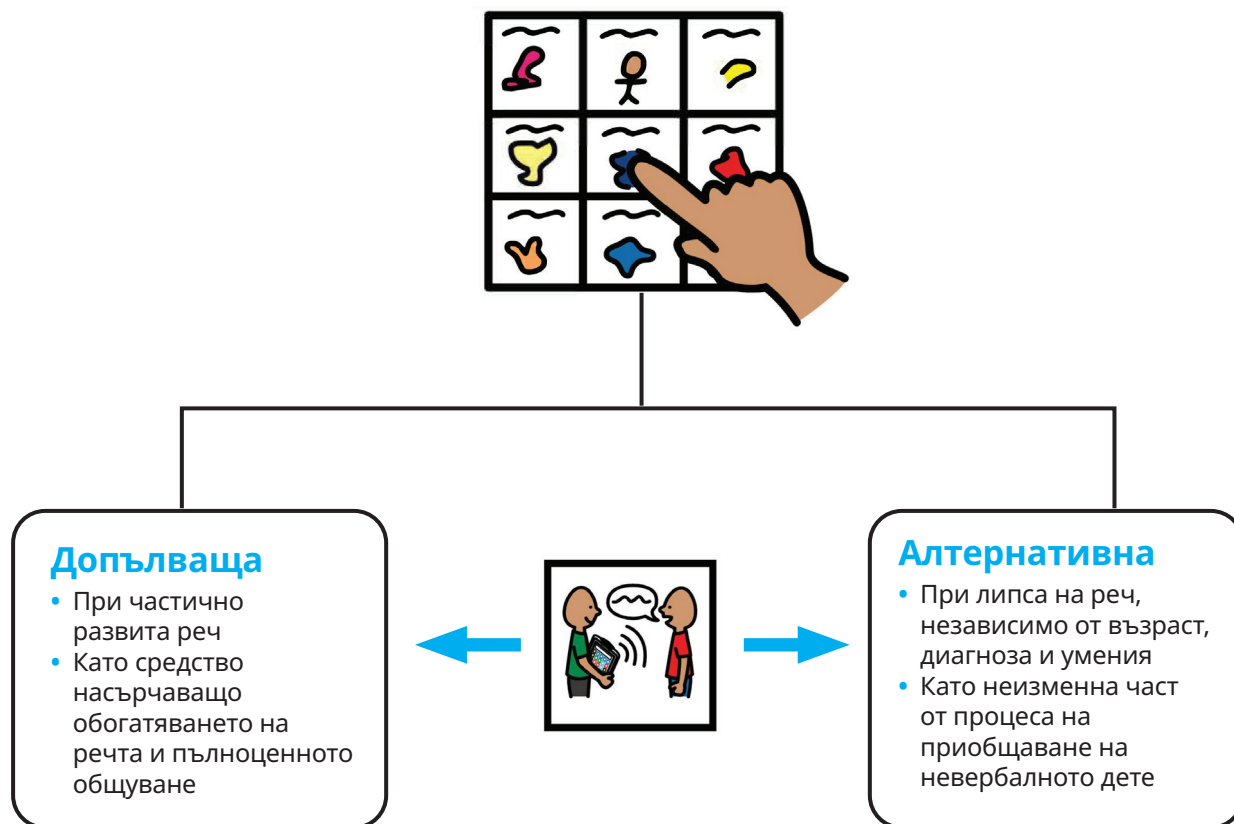
- Има забавено умствено развитие
- Необучаемо е
- Неспособно е да общува
- Неспособно е да взима решения самостоятелно

Независимо от нивото на развитие на речта и комуникативните умения, всяко дете има нужда от:

- Споделеност
- Приемане
- Структурирана среда (разбираема и предвидима)
- Активно включване/участие в ежедневието
- Възможност за пълноценно включване

За кого е подходящо използването на ДАК?

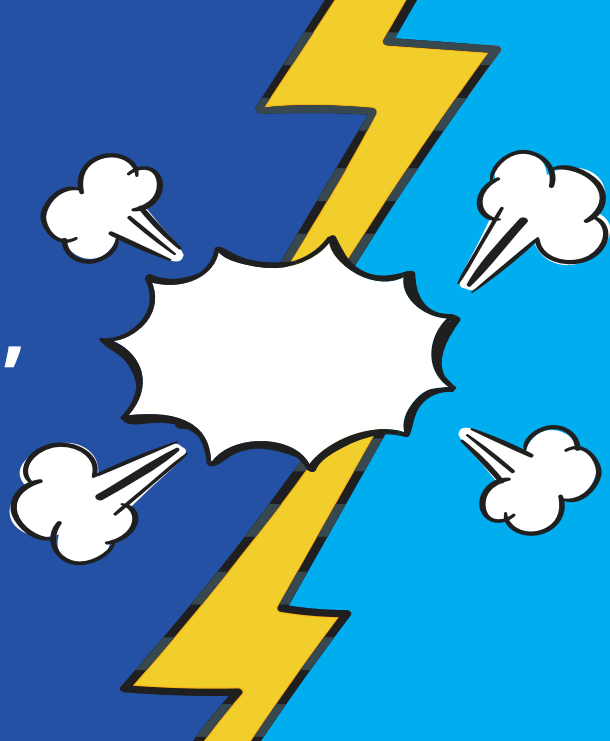
ДАК е подходяща, както за невербални деца, така и за деца със специфики в езиково-говорното развитие и комуникативните умения. ДАК дава възможност за пълноценно общуване и активно включване на широка група деца със специални образователни потребности:

- Невербални деца
- Деца с частично развита реч
- Деца с генетични синдроми, двигателни затруднения и множество увреждания
- Деца със забавяне в езиково-говорното развитие
- Деца от аутистичен спектър
- Деца, срещащи сериозни затруднения в социалното взаимодействие и общуване

За да се определи най-подходящото средство за ДАК за конкретно дете, е необходимо да се извърши оценка на комуникативните потребности, силните страни, интересите и уменията.

Митове и предразсъдъци, свързани с използването на ДАК

На словесната реч обикновено се отдава централно място, както по отношение на развитието на детето, така и на неговото цялостно функциониране. Често усилията на обгрижващите детето възрастни (родители, учители, специалисти и близки) са концентрирани върху развитието на словесната реч. С това се поставят основите на първия и основен мит, свързан с използването на ДАК, а именно, **че речта е единствен приемлив начин за комуникация**. Подобно на всяко различие и темата за различните начини на комуникация е свързана с още много митове и предразсъдъци, които са и основната пречка пред успешното приобщаване на голяма група деца и възрастни (невербални или с частично развита реч).

„Така няма да проговори!“

Често родители, учители и дори специалисти смятат, че въвеждането на ДАК ще ограничи и дори възпрепятства езиково-говорното развитие на детето. То ще предпочете да използва „по-лесния“ вариант и няма да проговори. Всички съвременни научни изследвания в областта, както и практиката на множество специалисти в световен мащаб доказват, че принципа на **Тоталната комуникация** носи най-устойчиви и значими резултати. Какво означава това? В работата и грижата за деца с езиково-говорни затруднения основната стратегия за насърчаване на развитието на речта е **да се следват интересите на детето и да се използва всяко възможно средство за комуникация** – жестове, посочване, изображения, синтезирана реч. Основна задачата трябва да бъде стимулирането на детето и следването на неговите реакции и потребности, за да може първо да иска да общува активно. След това се избира това средство, което отговаря на потребностите и способностите му. Използването на средства за ДАК не само че няма да спре развитието на речта, а дори ще насърчи нейната поява.

„Необходимо ли е? Когато му говоря, той всичко разбира!“

Обичта и желанието на околните да обгрижат, предпазят и подкрепят детето често водят до т.нар. „четене на мисли“. Родители, близки, учители или специалисти, водени от най-добри намерения, често:

- говорят вместо детето,
- смятат, че знаят всичко необходимо,
- детето разбира всичко и е разбрано от всички в близкото си обкръжение и няма нужда в този случай да се въвежда ДАК.

Важно е да се отчита, че животът е динамичен и непредвидим – смяна на училище или детска градина, посещения при лекар, среща с нови хора. Детето ще среща непрекъснато нови комуникационни партньори и е нереалистично да очакваме, че всеки ще успява да го разбере и отчете нуждите му. В контекста на мотивацията на родителите за използване на ДАК, трябва да се подчертава необходимостта детето да бъде самостоятелно. Ето защо от съществено значение за функционирането и приобщаването на всяко дете с комуникативни затруднения е да използва пълноценно някакво средство за комуникация.

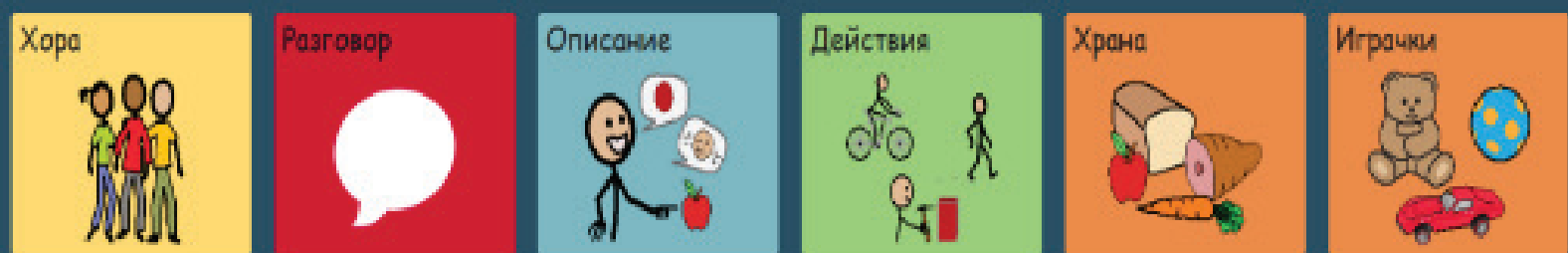
„ДАК е само за когнитивно съхранени деца и възрастни.“

Често ДАК се свързва с популярни образи от науката, киното или социалните мрежи – Стивън Хокинг, Хелън Келър и мн.др. Това често създава заблудата, че ДАК е за високо интелигентни хора с напълно съхранен интелект, но с физически ограничения. Съответно една от основните причини да не се въвежда ДАК е мнението, че при сериозни когнитивни затруднения и липса на разбиране е невъзможно успешното използване на средството за комуникация. Всеки може и трябва да общува за нещата които го вълнуват и по начина, който отговаря на способностите му. Независимо дали ще води разговор чрез софтуер за синтезиране на реч, ще пише статия чрез контрол с поглед или ще избере какво иска да обядва на табло за комуникация, всяко **ОБЩУВАНЕ** си заслужава усилията. Потребителите на ДАК са различни по възраст, здравословно състояние, умения, интереси, двигателни способности и още много, но значимостта на общуването е една и съща за всеки от тях.

„Пет неща, които трябва да знаете за ДАК“

Оценяване на специфичните умения и потребност от използване на ДАК, основаващо се на МКФУЗ-ДЮ

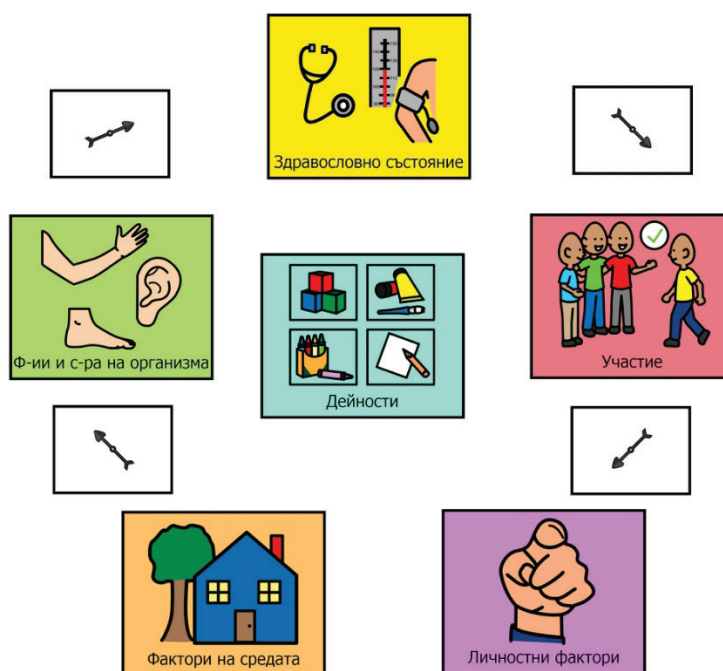
Международната класификация на функционирането, уврежданията и здравето (МКФУЗ) представлява рамка за описание и систематизиране на информацията, свързана с функционирането на човека и уврежданията. Тя представя един нов биопсихосоциален модел т.е. разглежда човешкото функциониране и уврежданията/затрудненията като резултат от комплексни взаимодействия между биологични, психологични и социални фактори. Основната цел на прилагането на МКФ в българската образователна система и в контекста на приобщаващото образование е да се представи модел, който да даде един общ език за изследване на динамиката на всички фактори, влияещи върху функционирането, за да се подобрят възможностите за приобщаване на деца и ученици със специални образователни потребности. От 2023 г. в системата на образованието в България се прилагат принципите на МКФ в контекста на оценяването на функционирането и необходимостта от допълнителна подкрепа (лист за предварително наблюдение, кратка и пълна карта за функционална оценка, както и план за подкрепа базиран на МКФ оценката).

Моделът на МКФ включва няколко основни групи фактори, чието влияние и активно взаимодействие определя функционирането на всеки човек:

- **Здравословно състояние в пряка връзка с функциите и структурата на организма** – тук се включват всички анатомични и физиологични функции (включително висши психични функции)
- **Дейност и участие** – този компонент включва изпълнение на различни задачи и включване в разнообразни житейски ситуации, както и ограниченията, които могат да възникнат пред личността
- **Фактори на средата** – обхващат физическия и социалния свят, в който човек функционира, както и нагласите, традициите и убежденията в обществото
- **Личностни фактори** – тази група фактори включва особеностите, интересите, амбициите, мечтите и собствените нагласи на личността

Всяка група фактори и нейните подкатегории в МКФ се обозначава със специфичен код, което позволява обобщаването, анализа и интерпретацията на цялата информация, както и един общ и универсален език, на който родители, учители, специалисти, лекари, социални работници и мн. др. да „говорят“ в контекста на подкрепата на деца със СОП.

Моделът на МКФ, представен чрез ДАК

Моделът на МКФ успешно се прилага и по отношение на оценката на специфичните умения и потребността от използване на ДАК. За целта може да се използват разработени инструменти, които да подкрепят родители, учители и специалисти в хода на идентифициране на случаите на деца, нуждаещи се от ДАК, както и планирането и реализирането на подкрепата и активното използване на алтернативна комуникация. Такива инструменти са:

Лист за предварително наблюдение

Насочен е към учители, помощен персонал и родители с основната цел да се идентифицират случаите на деца, които имат потребност от използване на ДАК. Информацията в листа за предварителна оценка е групирана в отделни подраздели, свързани със специфични сфери на развитие:

- Говорни и езикови умения
- Сетивни умения (с акцент върху зрителни и слухови)
- Двигателни умения
- Фина моторика
- Познавателни умения
- Социални и емоционални умения

Попълващите могат свободно да посочат с отворени отговори своите наблюдения върху развитието и функционирането на детето и въз основа на това да преценят дали за детето е подходящо да се въведе средство за ДАК, което да улесни комуникацията. Информацията събрана с този инструмент е полезна и за по-задълбочената функционална оценка на специфичните умения и потребности от ДАК.

Карта за функционална оценка на специфичните умения и потребности за ДАК

В тази карта са включени основните кодове по МКФ, свързани със специфичните умения, както и потребността от използване на ДАК. Областите на функциониране заложи в картата са свързани както с идентифицирането на комуникативните потребности на детето, така и с редица умения и фактори, които трябва да се отчетат, за да бъде планирана подкрепата включваща ДАК:

- Езиково развитие
- Сензорни умения
- Дейности свързани с базово обучение
- Комуникация и общуване
- Мобилност
- Лична хигиена и самостоятелност
- Взаимодействия и взаимоотношения
- Фактори на околната среда

Използването на специализираната картата за оценка в случаите на необходимост от прилагане на ДАК позволява да се отчетат всички фактори, които имат влияние върху процесите на общуване, както и да се определят уменията, потребностите и интересите на детето. Обобщението на информацията от листа за предварително наблюдение и специализираната карта позволява изготвяне на **план за подкрепа**, включващ:

- Избор на подходящо средство за комуникация;
- Стратегии за въвеждане;
- Планиране на комуникативни ситуации и активно използване на ДАК в ежедневието, обучението и свободното време на детето.

Основни принципи при въвеждане на ДАК

При въвеждане и използване на ДАК е важно в центъра на процеса да се постави невербалната личност! Карли Флайшман е писател, ютюбър и активист в сферата на правата на хората с аутизъм, комуникативни нарушения и сензорно-интегративна дисфункция. Самата тя е невербална, с аутизъм и е преминала през множество предизвикателства, свързани със състоянието ѝ. В публикации, интервюта и книгата „[Carly's Voice: Breaking Through Autism](#)“, 2018, която пише заедно със своя баща, тя споделя: „*Всеки има свой вътрешен глас! Аз открих начин как да споделям моя!*“.

Когато се планира въвеждането и използването на средство за ДАК, първата и най-отговорна задача е да се потърси най-подходящия начин, по който всяко дете може да изрази своя вътрешен глас точно като Карли. Важно е да бъдат следвани някои основни стъпки при въвеждане на ДАК:

1. Оценка на комуникативните потребности

Тази първа важна стъпка има за цел да се определи начина, по който детето комуникира към момента, в какви ситуации се включва най-активно, кои са потенциалните комуникативни партньори и мн. др. Използването на МКФ позволява да бъдат отчетени всички фактори на средата и личността, които биха повлияли върху процеса на комуникация. Това дава цялостен поглед върху случая на конкретното дете и възможността наистина материалите за ДАК да бъдат персонализирани.

2. Подбор на подходящо средство за ДАК

След първоначалната оценка и въз основа на нея идва моментът, в който трябва да се подбере средство за комуникация. След като вече са отчетени двигателните, праксисни и сензорни умения на детето, какви са интересите му и особеностите в средата, могат да се посочат подходящи средства за ДАК за конкретното дете.

Важно е да се помисли не само за средството, но и за символите, които ще бъдат използвани – за едно дете реалните изображения са подходящи и разбираеми, за друго са пиктограмите. Разбира се този избор не е категоричен и окончателен, може първоначално да се използва едно средство, след което да се добави още едно, да се променят символите и мн. др. Процесът на използване на ДАК е динамичен и изисква постоянство и гъвкавост.

3. Формулиране на ясни цели на комуникацията и тяхното следване

След избора на средство за ДАК е важно да се планира неговото използване – да бъдат формулирани комуникативните цели. За целта е изключително важно:

- Добре да познавате детето – неговите интереси, теми, които го вълнуват, страхове, любими места, хора и дейности и др. Така всеки комуникационен партньор ще знае за какво детето би искало да говори и да го насърчава да общува чрез средството за ДАК.

- Желанието за общуване не е единствено да се отговаря на зададени въпроси. Наблюдаването и отчитането на реакциите и поведението на детето (когато слуша музика, когато приготвят храна, в магазина и др.), трябва да бъдат отправна точка при планиране на естествени комуникативни ситуации.

- Поставените комуникационни цели трябва често да бъдат преосмисляни и актуализирани – поради участие в различни комуникационни ситуации и партньори, нови интереси, неочаквани събития, всичко това може да доведе до необходимостта от промяна и надграждане.

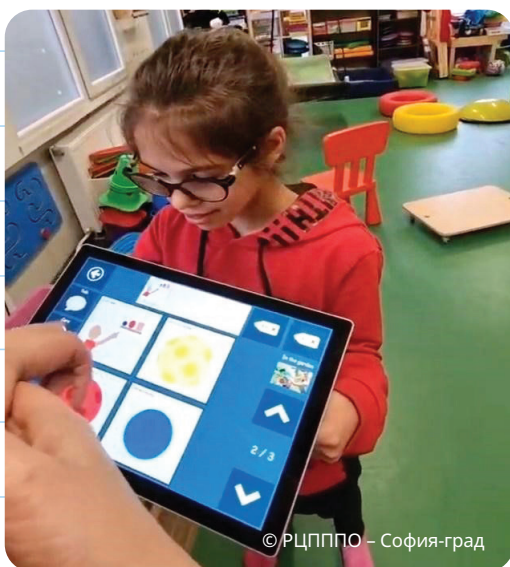
- Не бъдете сигурни, че знаете какво иска да каже детето! Точно така, дори да си мислите, че сте сигурни!

Алекс откри своя начин за общуване

Алекс е сред успешните примери за значимостта на приложението на ДАК. Той е на 7 г. 8 м., любопитен и винаги търсещ нови предизвикателства-сензорни игри, технологични играчки и други. През последните две години поетапно се въвежда и използва ДАК – Рекорд лента, табла за комуникация и софтуер Communicator 5. Алекс е роден с ниско тегло при раждане, има детска церебрална парализа, двустранна невросензорна загуба на слуха и силно изразени аутистични черти в развитието. Ето защо използваните средства за ДАК са съобразени с неговите нужди – ниско технологични средства с висока чувствителност, които да може да натиска лесно и големи бутони с добро цветово разграничаване и достатъчно разстояние в софтуер Communicator 5.

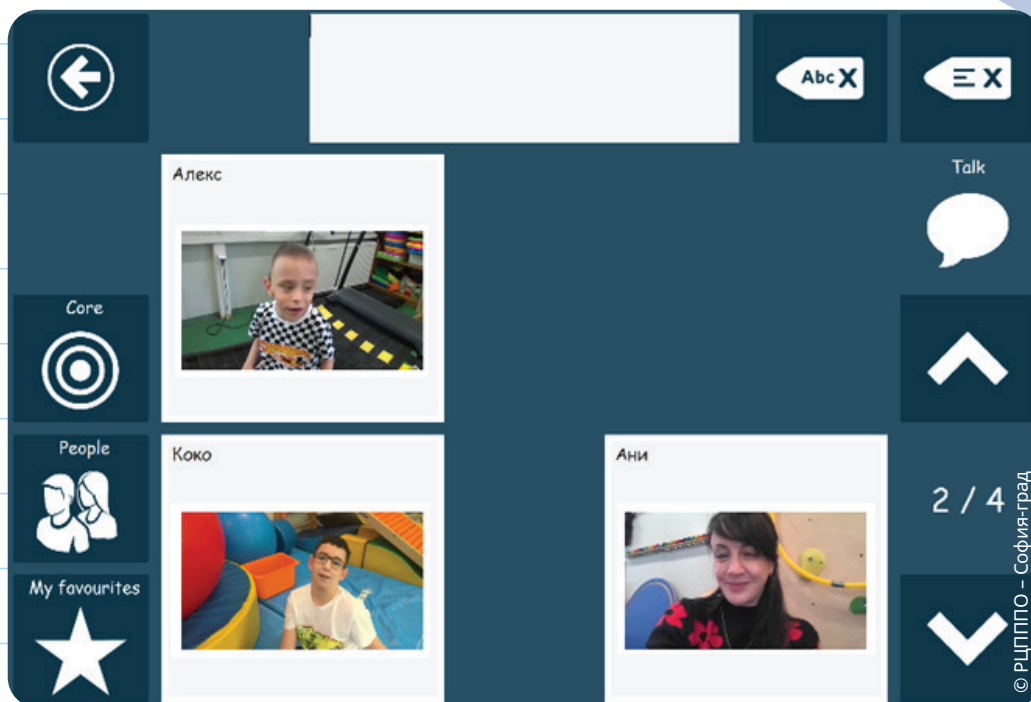
В начален етап Алекс не инициираше социално взаимодействие – не посочваше, най-често водеше възрастния до предмета, който иска и вокализира (вика). Детето има интерес към различни игри и дейности в залата за ерготерапия и това бе отправна точка при въвеждане на ДАК. Първоначално бяха подготвени табла на Communicator 5 за избор между 2 предмета/дейности. Поради спецификите в слуха и зрението, бутоните на таблата са задължително ярко оцветени (фона или рамката) и със засилен звук или различна интонация/тембър на гласа (използва се звукозапис, а не синтезирана реч, тъй като Алекс не реагира на гласа Daria). Поетапно опциите за избор бяха увеличени от две на четири-пет. Когато той започна да се справя успешно, се въведоха комбинирани табла за комуникация на Communicator 5 – за различни игри и дейности, които той търси и харесва, съответно е силно мотивиран да общува в тези ситуации. Примери за това са следните ситуации:

© РЦПППО – София-град

© РЦПППО – София-град

- Игра с цветни рингове и конуси (обича да ги подрежда многократно по цвят, търси ги всеки път, когато дойде в залата). Подготвено е табло, на което може да задава въпроси и посочва избор, желание, мнение – „Къде са ринговете“, „Искам червен/син..“. Често провокираме Алекс като грешим умишлено мястото на ринговете или крием определен цвят и той трябва да ни насочи – бутон „Сгрешила си!“, „Червеният конус го няма“ и др.
- Алекс обича силни вестибуларни стимули – да се върти, люлее и др. В такива ситуации използва табло с 4 бутона, чрез което може да изрази желание, мнение, идеи – „Искам по-силно!“, „Моля завърти ме“, „Страхотно е!“ , „Искам пак“.
- Най-често Алекс е в група с поне още едно дете (почти винаги различен партньор) и има подготвено табло-комуникационен паспорт – как се казва, какво обича да прави, къде живее. Това табло съдържа 9 реални снимки (негова снимка, места, които харесва, любима дейност, която прави). Ето защо той с удоволствие се представя на всяко дете или възрастен, защото обича да използва това табло (да натиска, вижда и чува важните за него неща). Основни комуникативни партньори са терапевтите, семейството, други деца и възрастни в залата за ерготерапия. Алекс се обучава в специализирано училище за деца с увреден слух, но там специалистите не използват ДАК. На този етап той успешно прави избор между 5 предлагани дейности, успешно използва готови фрази за социално взаимодействие (описани в предходния

абзац). От скоро прави двусловна фраза с подкрепа (глагол и глагол, глагол и съществително). През последните месец Алекс започна да използва спонтанно (без напомняне) табла на своето устройство за ДАК. През периода на въвеждане и използване на ДАК се отчита значителна промяна по отношение на повишаване на мотивацията и потребността му да общува с околните. Планираните дейности са насочени към разширяване и обогатяване на комуникативните ситуации активността на Алекс по отношение на функционална комуникация с околните.

След период на устойчиво и системно използване на посочените средства за ДАК, Алекс е все по-мотивиран да общува, отчита се значително подобрение на уменията за саморегулация (поведенческите кризи намаляха, семейството споделя за множество позитивни промени в ежедневието). Екипът работещ с него смята, че той е готов за надграждане на овладените комуникативни умения:

- Разширяване на фразата – включване на повече от един глагол на таблата, както и прилагателни
- Разширяване и обогатяване на комуникативните ситуации и набор от фрази за социално взаимодействие
- Включване на още комуникативни партньори
- Пренасяне на комуникативния опит в естествени ситуации с други деца (до момента основен комуникативен партньор са единствено възрастните) и включване на средствата за ДАК и в училището, в което Алекс учи. Отправена е покана към ЕПЛР за съвместна среща и обсъждане на възможностите за използване на ДАК в учебна среда.

Използването на ДАК е **динамичен процес**, трудно може да бъде поставен в „рамка“, но е важно да има структура и ясни цели:

- **Бъдете постоянни**, въвеждането и пълноценното използване на средство за ДАК може да отнеме време.
- **Средството за ДАК трябва да се използва навсякъде**. Общуването не може да бъде само в училище, само в кабинета на логопеда или у дома. Важно е опитът да се пренася в разнообразна среда и ситуации.
- **Включването на нови комуникационни партньори е задължително!** Основната цел е детето да може да общува и да бъде разбирано от широка група от хора (не само близките си). За целта обаче трябва да среща с нови, с различен стил на общуване и интереси.

Препоръки за успешно прилагане

Когато използваме ДАК **не бива да очакваме „идеални“ ситуации** и резултати:

- Трудно могат да бъдат планирани и предвидени всички комуникационни ситуации.
- Невъзможно е за всяка потенциална ситуация да има готови табла и символи. Голяма част от материалите и темите ще бъдат подготвени „на момента“, тъй като потребността за тях е възникнала спонтанно.
- Понякога „планът“ и „целите“ на учителя/родителя/специалиста няма да съвпадне с комуникативните нужди на детето.
- Не винаги е лесно!
- Важно е да не се сравняват децата и техните комуникативните умения.

Влади, който започна да изразява своите нужди и желания чрез ДАК

Влади е на 10 г. Посещава общообразователно училище, където е придружаван и асистиран от майка си. Ползва и допълнителна подкрепа от ерготерапевт и логопед.

Поради пълната липса на реч и нарастващата необходимост от средство за комуникация от 2020 г. до момента поетапно се въвежда и използва ДАК.

Въпреки че не говори, Влади има силна мотивация да общува с околните и търси варианти да се изрази (потупва, вокализира, понякога посочва). Харесва музикални играчки, игри свързани с движение (основно да го наблюдава)

и има огромен интерес към кулинарията (обича да участва в процеса на приготвяне на храна у дома).

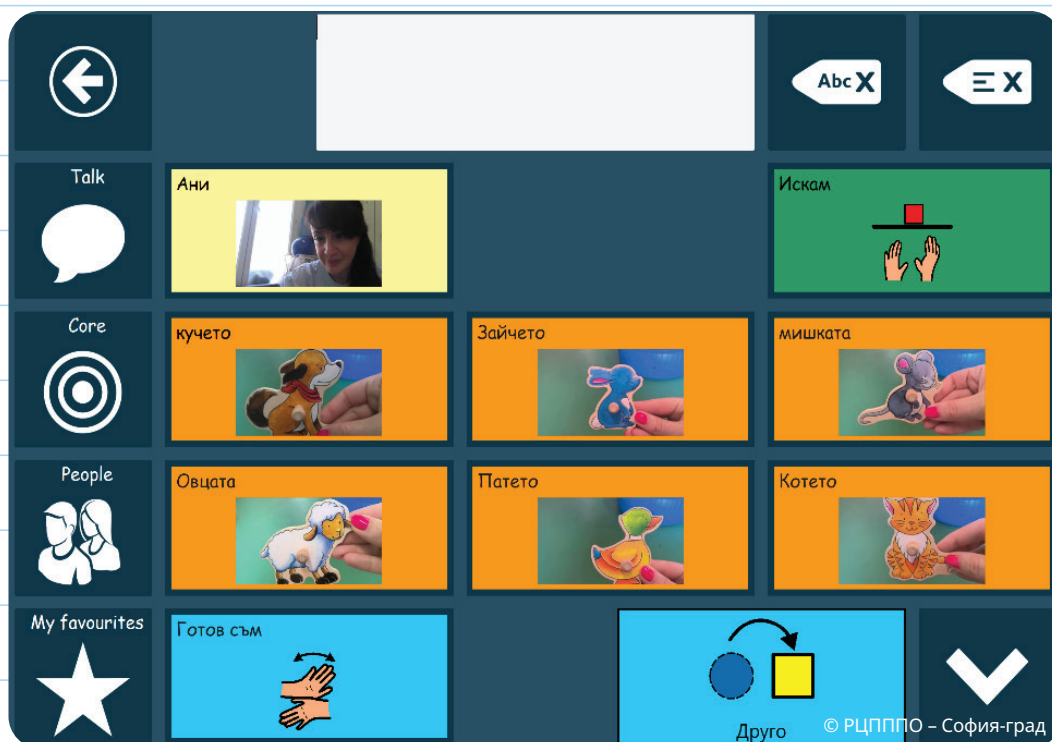
Влади е с рядък генетичен синдром, поради което се наблюдават редица специфики в езиковото и двигателно развитие, сензорната преработка и моторно планиране. Всички посочени специфики определиха и избора на средства за ДАК, които да бъдат лесни за използване от Влади. През последните 4 години са използвани Gotalk 9з, Gotalk12, табла за комуникация, записващи бутони, рекорд лента. През последната година активно се въвежда използването на Cboard и Communicator 5. В начален етап Влади беше пасивен, със силно ограничен кръг от интереси. Започва да посещава детска градина и да получава допълнителна подкрепа на късен етап – след 7-годишна възраст. Липсваше функционален механизъм за комуникация, изразяваше желание, несъгласие, потребност и други нужди като плачеше.

Всичко това правеше първоначалните срещи с Влади много предизвикателни. Въвеждането на ДАК започна през единичен записващ бутон и единственият към дадения момент интерес и мотиватор за Влади – люлеенето. Влади се вълнуваше единствено от това да се люлее на една точно определена люлка. На записващия бутон бе подготвено кратко съобщение (Моля, люлей ме!) и той беше поставен до Влади в люлката. Всеки път, когато той искаше да се залюлее, трябваше да натисне бутона със съобщението. За период от около месец и половина той разбра причинно-следствената връзка и започна самостоятелно (без моделиране) да използва бутона. Следващата стъпка бе въвеждане на два бутона за ДА и НЕ, чрез комуникатор Gotalk и софтуери за ДАК. На всеки етап бе следвана същият принцип – използваха се силно мотивиращи дейности, които във времето станаха все повече. Освен посочените ситуации за правене на избор и изразяване на желание, активно бяха включени комуникативни ситуации, които отразяваха индивидуалните нужди на Влади. Той изискваше вратата да е винаги затворена, до него на люлката не трябва да има никого, всичко трябва да бъде подредено по цвят и мн. др. Всяка от посочените особености е включена в комуникативни ситуации. В Communicator 5 и Sboard бяха подготвени табла за тези ситуации – „Моля, затвори вратата“, „Не обичам вратата да е отворена“, „Благодаря ти!“ и др. Към момента Влади има силен интерес към различни дейности, но обича да наблюдава и напътства хората, а не той да ги прави. Ето защо голяма част от актуалните занимания с ДАК са структурирани по този начин.

Пример – пред него има лист с нарисувани 6 предмета, но на всеки от тях липсва елемент (къщата няма покрив, слънцето няма лъчи, цветето няма листа и др.). В. дава инструкции на какво трябва да се направи, за да довършат рисунките използвайки 3 бутона („Ани, трябва да дорисуваш покрив на къщата.“). Наред с всичко посочено, се работи активно за използването на ДАК в групови занимания с още едно дете използващо ДАК. Именно в тези сесии, възникват най-много спонтанни комуникативни ситуации.

Основни комуникативни партньори са родителите и брат му, както и специалистите, които го подкрепят. Често се включват и другите деца идващи на терапия. Майката споделя опит и търси сътрудничество с учителите на Влади, за да се въведе работата с ДАК и в негово училище. Семейството се старее да пренесе опита в житейски ситуации (в магазина, на почивка, на лекар и др.). На този етап Влади успешно прави избор между 6 до 9 изображения (поетапно се премина от малко големи изображения, към повече такива със среден размер).

В процес на разширяване на фразата, която към момента е двусловна т.е. минимум 2 бутон а глагол-глагол или глагол-съществително, чрез моделиране с включване на обръщения, прилагателни и други части на речта. Влади активно търси устройството за ДАК и активно иска да работи с него. Успешно изразява нужди и желания, несъгласие, запознава се с нови хора, партнира си с деца. Активното използване и на ДАК и в училище е сред приоритетните задачи, като целта е това да бъде изпълнено в последващия период. Към момента той използва ДАК основно с подкрепящите специалисти, семейството и в определени „защитени“ ситуации – в магазина, у дома, при личния лекар, който е близък на семейството. Основна причина за това е притеснение да използват устройството на публични места. Важно е да се потърси функционален начин за използване на ДАК във все повече ситуации и на все повече места. От първоначалното въвеждане на ДАК до момента се отчитат значителни промени в поведението на Влади – по-спокоен, комуникативен и отворен към нови дейности, хора и места. В същото време се променя динамично и начинът, по който другите деца го приемат – виждат неговият комуникативен потенциал, има възможност да им обясни поведението си и по този начин да бъде приет и приобщен.

Изграждане на приобщаваща образователна среда чрез средства за ДАК

Структуриране на средата в детската градина

- Защо е необходимо да бъде структурирана общообразователната среда?
- Как приобщаващата среда да бъде структурирана със средства за ДАК?
- Кой ще осигури ДАК-материалите?
От къде да се изтеглят и подготвят?

За да се отговори на въпросите е важно преди това да се уточни, че общообразователната среда се превръща в приобщаваща, когато успява да отговори на потребностите на децата в ДГ, а това става след като се направи целенасочена оценка на нуждите на децата.

Структуриране на средата с материали за ДАК е възможно да се случи не само за децата на допълнителна подкрепа, но и за онези, които трудно се адаптират, имат нужда от подкрепа да се изразят, затрудняват се да регулират поведението си или имат нужда от помощ при самообслужване, т.е. за онези, които имат нужда от помощ в определен момент и се налага да се приложат дейности за общата подкрепа в групата.

На първо място е необходимо да се направи **план**:

ПОДГОТВИТЕЛНАТА ЧАСТ – на този етап е добре да се проучи и анализира допълнителна информация, свързана с конкретните комуникативни нужди

- **Да се определи необходимостта от прилагане на материали за ДАК** – за кои деца ще се прилага и къде? Не забравяйте, че децата с комуникативни нужди често срещат предизвикателства в групата, с които да се съобразите – напр. предизвикателно поведение, затруднения с адаптацията, необходимост от подкрепа както за ориентиране в режимните моменти, така и от подкрепа при преминаване от една дейност към друга, изпълнение на дейности по самообслужване, следване на правилата в групата, изразяване на нужди и желания, регулиране на емоциите си и др.
- Важно условие е да се определи **нивото на комуникативните умения** – как детето комуникира, с кого комуникира, защо комуникира, използва ли невербална комуникация, използва ли кратки думи, жестове, емоционални реакции, за да комуникира.
- **Нивото на разбиране на детето** – ориентира ли се при изпълнение на инструкции, следва ли дневния режим без подкрепа, разбира ли смисъла на изображения, символи, жестове, физически контакт, емоционални реакции.

ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ПРИОРИТЕТНИ КОМУНИКАЦИОННИ ЦЕЛИ

- В тази част е необходимо на базата на направената вече оценка на нуждите от ДАК да се формулират **приоритетните** цели на комуникация за детето. Много често тези цели се заменят с обучителните и това обърква плана, както и стратегиите за прилагане на ДАК. Точно формулираните цели дават ясна перспектива за участието на детето в конкретни комуникационни ситуации. Така, за самите специалисти, въвеждащи използването на ДАК-средства, процесът става по-ясен и предвидим за осъществяване. Много често, особено в началото някои от комуникационните ситуации са често повтарящи се, което позволява детето по-лесно да се ориентира в използването им. Припомнете си историята на Влади и как той се вълнуваше единствено от това да се люлее на една конкретна люлка. Чрез записващ бутон поставен в люлката с кратко съобщение „Моля, люлей ме!“, той трябва да сигнализира на възрастния всеки път, когато иска да бъде залюлян. За период от около месец и половина той разбра причинно-следствената връзка и започна самостоятелно (без моделиране) да използва бутона.

ПОДБОР НА МАТЕРИАЛИТЕ ЗА ДАК

- **Избор на вида на средства:** след анализирането на информацията за потребностите на децата с комуникативни нужди и техните когнитивни възможности се прави избор за типа на средствата – реални снимки, изображения, пиктограми (за отделни думи, фрази или изречения), които са обвързани с формулираните комуникационни цели

- **Материали:** след избора на средства за прилагане е важен подборът и как ще бъдат комбинирани (отделни изображения или нискотехнологични табла с различен брой и комбинации на изображенията/пиктограмите) и големината на таблата. Важна особеност е да се уточни – цветни или черно-бели варианти ще се прилагат. За ДГ са препоръчителни цветни варианти (но не задължително условие). Използвайте един и същи вариант на изображенията, за да не обърквате допълнително децата.
- **Организиране в средата:** обсъдете с екипа най-подходящите места и пространства за поставяне на ДАК-ресурсите – това могат да бъдат ключови места от дневния режим (местата за обличане и събличане, санитарни помещения, занималня, пространство за отдих-спално помещение, дворно пространство и др.), важно е да се уточнят специфичните особености при прилагането, ако е необходимо.
- Важно условие е да бъдат поставени на **достъпно за децата ниво**.

 ВАЖНО! Не всички комуникационни партньори (част от персонала на ДГ) са запознати и готови да използват ДАК, затова е необходимо да подкрепите и тях – ако е необходимо направете работна среща за разясняване, посочете основните стъпки и изисквания да се използват ресурсите, направете демонстрация за прилагането.

- **Табла:**

1. Дейности по самообслужване – обличане, събличане,
2. Правила на групата – валидни за всички деца
3. Изразяване на желания – искания, нужди (игра, тоалетна, пия вода, гладен съм, уморен съм)
4. Посочване на емоции – щастлив, тъжен, ядосан, сърдит, уплашен

 „Няколко лесни стъпки да организираме ДАК-ресурсите в приобщаващата среда“

„Партньорство при прилагане на ДАК в образователната среда“ – съвместна практика на РЦПППО – Стара Загора и ДГ №9 „Липа“ – Стара Загора

Историята за това партньорство по темата ДАК започва след осъществена среща за обсъждане на възможностите и вариантите за прилагане на ДАК-ресурси в ДГ. За всяка от групите са проучени и обсъдени оптималните места за поставяне на ДАК-ресурсите – достъпни за децата. Освен в групите са предвидени и табла за дворното пространство – за детските площадки. Тъй като децата, които основно ще използват материалите, са в различни възрастови групи, подкрепени са от ресурсен учител в ДГ избраните места за поставяне са различни: в групите на ключови места, ресурсния кабинет, дворно пространство.

Таблата са изработени с цветни пиктограми от сайта Arasaac.org, разпечатани и ламинирани, за да бъдат по-устойчиви.

След което бяха поставени на предварително избраните места. С поставянето им се предизвика любопитството на всички деца от групата, поради което таблата бяха разяснени за всички, така самите деца като комуникационни партньори започнаха да ги използват в различни ситуации при необходимост.

Положителни резултати не закъсняха: децата започнаха да откликват по-лесно при комуникация, нивото на тревожност и хаотичност в поведението беше редуцирано, спонтанно търсеха с поглед изображенията, за да могат да се изразят, някои от тях започват интонационно да имитират изговора, други правят опити да вокализират, дори да използват целенасочено кратки отговори „да-не“.

Структурирането на средата дава предвидимост – необходимо условие за успешна адаптация и изграждане на социални умения, спазване на правила и наложени граници.

С поставянето на таблата в дворното пространство (площадките за игра на всяка група) беше провокиран интереса на родителите, при което бяха заявени допълнителни консултации с педагогическите специалисти по ДАК.

Приложените табла са свързани с:

- **Правила за групата:** „не тичам в групата“, „не удрям другите деца“, „сядам на столче“
- **Дейности по самообслужване:** „обувам се“, „събувам се“, „мия ръце“, „пия вода“, „храня се/ям“, „ползвам тоалетна“
- **Социални умения и желания:** „здравей“, „довиждане/чао“, „помогни ми“, „дай ми“, „искам“, „не искам“
- **Табло „да-не“**
- **Табло „Основни думи“:** да, не, вода, храна, щастлив, тъжен
- **Емоции:** щастлив, тъжен, сърдит/ядосан

„ДАК в приобщаващата среда в ДГ“

ДАК в училище

Александър, който вече с желание посещава училище и общува със съучениците си чрез устройството си

Александър е на 17 г., ученик в XI клас на общообразователно училище. Заради състоянието си има нужда да бъде воден от дома до училище и обратно от неговата майка, както и да бъде придружаван по време на престоя си, постоянна помощ, за да се справя ефективно с ежедневните дейности. Придвижва се със специализирана за неговото състояние инвалидна количка. Александър е невербален, но разбира и изпълнява прости вербални инструкции, отговаря само с „Да“ или „Не“. От около година поетапно се въвежда и използва ДАК – **табла за визуална подкрепа** (за поздрав, за изразяване на емоционално състояние), **среднотехнологични средства за ДАК** (суич бутони със запис на кратки думи като „искам още“, „изморен съм“, „искам почивка“, „харесва ми“ и др.), **високотехнологични средства** (Communicator 5, контрол с поглед, Cboard). Семейството разполага с таблет с инсталиран софтуер Communicator 5 с всички базови табла за комуникация, но ученикът до този момент отказвал да ги използва у дома и родителите не са настоявали за въвеждането и прилагането им. В началото на нашите срещи всичко това беше споделено и направихме план за плавно въвеждане за използване на средството за комуникация. Първоначално бе въведено визуално табло за поздрав и за емоционално състояние. На втората ни среща заедно разгледахме таблата, които бяха създадени и направи опити за посочване и изразяване на желания с помощта на Стилус за пръсти ShapeIt. Основната цел на нашите срещи беше да приеме и да започне да го използва и у дома. С всяка следваща среща желанието на Александър да общува нарастваше и с нетърпение очакваше срещите-разговори. Възникнал проблем със софтуера наложи да продължим със Cboard. Стартирахме с прилагането на различни комуникативни ситуации: любими предмети в училище, хранене, моят рожден ден, спорт и спортни предавания, коледна ваканция, табло за посрещане на гости от Северна Македония, пролетна ваканция, Великден, лятото идва. Всички по избор на Алекс. По време на срещите често казваше „искам да имам приятели“, което провокира следващата стъпка в плана – срещи с вербални деца, на които заедно създавахме табла. Участието и подкрепата на родителите и връстниците оказаха силно положително влияние и Александър стана все по-уверен и мотивиран да използва средствата за ДАК. Резултатите дойдоха много скоро, тъй като разбра и прие възможностите на този начин за комуникация, чрез който може да споделя, да задава своите въпроси, да изразява желания, нужди и мисли, да прави избор и др. Началото беше трудно, времето все не стигаше, върна се желанието за посещение на училище, имаше връстници, с които може да общува. Но най-големият успех дойде, когато за първи път успя да поздрави своята майка за рождения ѝ ден, което беше гордост и радост и надежда...за двамата.

© РЦПППО – София-град

Визуалната подкрепа

Вижте тук кратко видео – [Визуална подкрепа – табло за задачи](#)

Една важна част от въвеждането и успешното използване на ДАК е свързана със структурирането на средата т.е. превръщането на детската градина или училището в място, което може да посрещне нуждите на всяко дете. Голяма част от децата със СОП – деца със сензорно-интегративна дисфункция, аутистичен спектър, хиперактивност и дефицит на внимание, диспраксия, дисфазия, генетични синдроми и др., разчитат най-вече на зрителната си система, за да разберат света и хората около себе си. За да бъде средата предвидима и разбираема е важно да се отчитат и следват нуждите на детето и да се потърсят най-подходящите стратегии за подкрепа. Визуалната подкрепа е основният подход за успешно приобщаване на широка група деца с комуникативни затруднения и важна част от процеса на въвеждане и използване на ДАК.

Какво е Визуална подкрепа?

- Визуална подкрепа е всяка форма на използване на изображения в подкрепа на пълноценното общуване при деца и възрастни със специфика в езиково-говорното развитие.
- Тези изображения могат да бъдат снимки, рисунки, пиктограми, надписи, дори реални предмети върху картон и др. Доказано е, че в ежедневието всеки човек използва основно зрителната информация, за да се адаптира, учи и функционира.
- Визуалната подкрепа дава възможност на всяко дете/възрастен, което все още не говори, трудно изразява всичките си идеи/желания/потребности или има проблеми в саморегулация, концентрация и учене да се изразява, общува и справя с ежедневните и учебни задачи.
- Децата с аутизъм, езиково-говорни нарушения и редица други състояния и техните семейства имат ОГРОМНАТА нужда от алтернатива за комуникация.
- Визуалната подкрепа е доказал се и успешно практикуван метод, въз основа на който са създадени редица популярни системи за комуникация (PECS, MAKATON и др.), но основната идея е приложима ЗА ВСЕКИ, БЕЗПЛАТНА и ДОСТЪПНА.

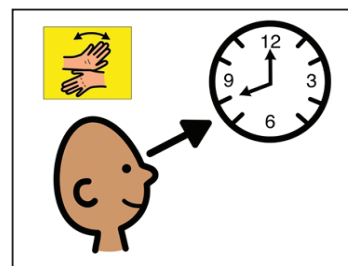

Могат да бъдат посочени редица причини за активното включване на Визуална подкрепа в работата с деца с комуникативни и други затруднения. Едни от най-значимите са следните:

- Често слуховата преработка е функционално засегната т.е. детето чува, но не разбира добре всичко.
- Детето с комуникативни затруднения и нарушена рецептивна реч (разбиране на езика) изживява изключително високи нива на стрес и тревожност. Визуалната подкрепа е основна стратегия в процеса на подкрепа в тези случаи.
- Всички социални норми и правила на общуване често са непонятни за детето с комуникативни нарушения и единственият начин да започне да ги разбира е визуализацията им.
- Промените и конкретно неочакваните такива водят до силен стрес. Визуалната подкрепа е единственият начин средата да бъде предвидима и детето да бъде подготвено за всички промени, които ще настъпват в нея.
- Използването на визуална подкрепа е основна част от процеса по въвеждане на ДАК – по този начин детето свиква да разпознава и съотнася изображения, да ги търси и използва, да се ориентира в динамично променящите се условия на средата (физическа и социална).

[Табло за подпомагане на уменията за планиране и саморегулация](#) (Раздел терапевтични ресурси)

Как се използва Визуална подкрепа?

- Могат да се използват картинки, пиктограми, реални изображения, рисунки – важно е детето да разбира символиката и смисъла.
- В начален етап е важно да детето да се запознае с изображенията и връзката им с реални хора, предмети, дейности.
- Използвайки визуална подкрепа могат да бъдат планирани и структурирани сесиите/уроците в детската градина/училище или заниманията у дома – ПЪРВО Оцветяване, ВТОРО Животни ТРЕТО Игра. Всичко което вече е приключено, СЕ МАХА от таблото. Така детето може реално да прецени колко ще продължи сесията, какво задължения има, кога ще приключи или ще получи награда.
- Следвайки горепосочените насоки може да използвате график за деня, седмицата или календар за месеца, табло за награди, правила на работа в групата или график със задълженията на всеки член на семейството и мн. др.. Визуалната подкрепа ще помогне не само на детето, но и на семейството.
- Адаптирайте идеите и бъдете креативни!

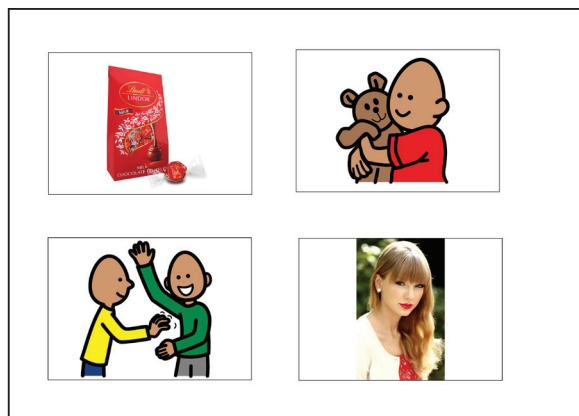
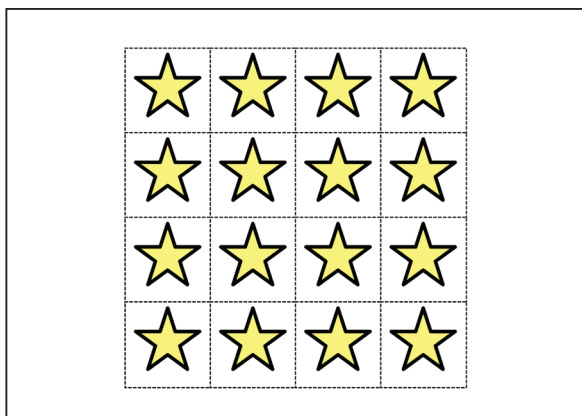
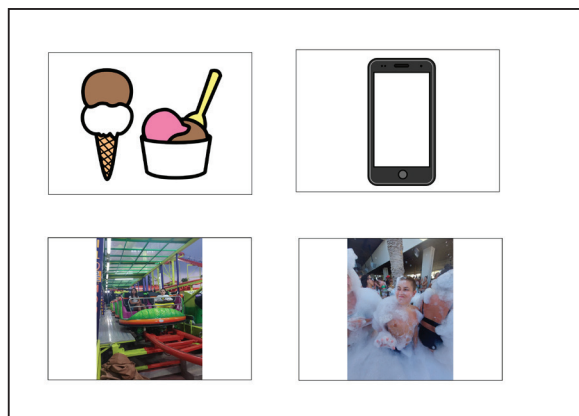
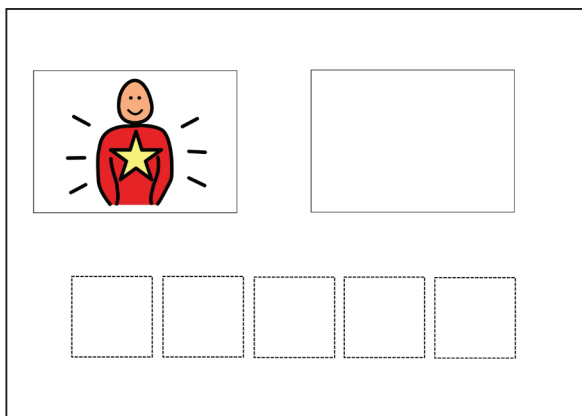
[Табло за планиране на дейности](#)

[График за седмицата](#)

Защо е важно да се прилага Визуална подкрепа в работата с деца с комуникативни затруднения?

- Всички ние сме изключително „ВИЗУАЛНИ“ и разчитаме на това, което виждаме – децата със СОП и особено тези, които все още не говорят се нуждаят изключително от това
- Всеки от нас има нужда да планира и структурира деня и средата, това носи спокойствие, сменя тревожността, подпомага мотивацията и самостоятелността
- Въвеждането на график за деня, както и за конкретни понятия изключително улеснява процеса на адаптация и структуриране на средата в домашни условия

Комуникационен паспорт – „Лицето“ на детето със силно изразени комуникативни нужди

Процесът на въвеждане и използване на ДАК е еднакво важен както за невербалното дете, така и за неговите комуникативни партньори. Именно използването на средства за ДАК подпомага структурирането на средата в учебното заведение, което да позволи успешното приобщаване на всяко дете. Как бихте могли да приобщите дете, което не познавате добре, неговите нужди, интереси, силни страни, предпочитания, моментни емоции и мн.др остават скрити за Вас, защото то не говори? Тук на помощ идва ДАК, за да подкрепи както детето, така и учители, родители, специалисти, помощен персонал. Именно изготвянето на комуникационен паспорт е една първа важна стъпка към успешното приобщаване на детето с комуникативни затруднения.

Какво представлява комуникационният паспорт?

- Всичко онова, което детето би искало да знаете за него – как се казва, на колко години е, специфични нужди, интереси и др.
- Форматът на комуникационен паспорт може да варира (от бадж с най-важното до 3–4 стр. подобно на портфолио)
- В него може да включите това, което Ви се струва важно ВСЕКИ, който участва в процеса на полагане на грижи, обучение, терапия на детето да знае. Наличие на здравословен проблем (диабет, епилепсия), неща които тревожат детето (шум, светлини, докосване), неща които го успокояват (въртене, тактилна играчка, дъвка), важни особености в поведението му, специфични нужди.
- Важно е да включите и информация за силните страни и интересите на детето, защото паспортът може да се използва и при общуване с другите деца – „Това е Вики, той може да реди пъзели от 500 части, познава всички емблеми на автомобили, бил е в цели 10 държави с родителите си....“

Комуникационен паспорт

Аз съм Мира. На 7 години съм. Живея с Мама, тате, сестра ми Рая и нашето куче- дакелът Нео.

Аутизъм

Проблеми в сензорната интеграция

Чести проблеми с ушите са важна част от моята същност

Ще ме виждате често да се движа- имам огромна потребност от сензорна стимулация и движение. Планирайте задачите и деня ми без да забравяте това!

Да въртя предмети и аз да се въртя

Да се закачам, търкалям и боричкам

Много обичам картофки

Да се храня сама

Да ме решат и правят прически

Да бъда дълго ангажирана със задачи на маса

Не говоря! Нуждая се от кратки, ясни инструкции и чести демонстрации! Уча се де използвам изображения, за да общувам и разбирам света, правилата, дневния режим и задачите ми

Често плача: Понякога ме болят ушите Друг път съм уморена или гладна, но трудно определям и изразявам нуждите си Често съм сензорно пренатоварена

Понякога измислям различни бели: Разливам вода Играя си с водата в тоалетната Измъквам се и отивам в залата за Ерготерапия

Подкрепи ме да се храня сама! Помага ми тежест на водещата ръка!

Всеки ден се нуждая от неща, които ме регулират: Тежко елече мин 45 мин Посещение в залата за ерготерапия всеки ден Визуална подкрепа

Структурирана среда: Кратки, ясни задачи Чести почивки и възможност за движение Множество повторения

Мира е изключително визуална и научена да съотнася и сортира. Използвайте това за целите на обучението!

Препоръки за педагогическите специалисти – как да въведем ДАК

Ключовите комуникационни партньори за детето са **педагогическите специалисти** (образователни учители и подкрепящи специалисти-ресурсен учител, логопед, психолог и др.) и **членовете на най-близкото обкръжение** (семейство, роднини, приятелски кръг), които най-често въвеждат ДАК..

За да е възможен този процес, е важно да се следват някои основни стъпки. Разбира се не е изключено в процеса на въвеждане да не се следва представената последователност.

Основни стъпки за въвеждане на ДАК – подготовка, прилагане/въвеждане

Подготовката за въвеждане е важен етап, при който се прави проучване на наличната информация, уточняват се детайли, свързани с въвеждането на средствата, начините за прилагане и използване на подбраните средства

1

Стъпка №1 – функционална оценка

Функционална оценка се прилага за всяко дете и разкрива комуникативните нарушения и нужди, съобразно МКФУЗ, първоначален ориентир за това какви са и как се осъществява комуникацията, дали е необходимо да се прилагат средства за ДАК. Разбира се има състояния, при които демонстрираните езиково-говорни нарушения са задължителна част от картината на проявление, поради което тази стъпка не е определяща, но същевременно дава детайлно описание за дълбочината на дефицитите и възможностите на детето.

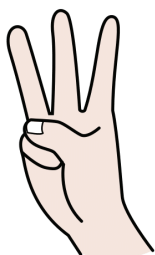
2

Стъпка №2 – оценка на нуждите от ДАК

Прилагане на допълнителни инструменти за оценката-лист за предварително наблюдение, специализирана карта за оценка на нуждите от ДАК (комуникационни партньори и ситуации) и особености на комуникативните умения. На този етап е необходимо да се разгледат по-детайлно онези особености и фактори, които имат съществено значение върху цялостния процес на въвеждане на ДАК.

Комуникативните потребности и умения се определят от нивото на функциониране.

Уточняването на комуникационните ситуации насочва логично към избор на съответните изображения/снимки/пиктограми, които е важно да бъдат предварително организирани (особено когато се използват ниско- и среднотехнологични средства). При високотехнологичните средства има възможност в реално време да се добавя или заменя даден бутон.

3

Стъпка №3 – изработване на материали

След като са уточнени комуникативните ситуации, партньори и съответни думи-изображения, които са необходими. Тук организацията е важно да бъде съобразена големината на бутоните, както и вида – цветни, черно-бели изображения/пиктограми, при някои потребители – написани думи или фрази.

4

Стъпка №4 – разговор с родителите за въвличане в процеса

Основен комуникационен партньор са родителите. Затова е изключително важно да бъдат въвлечени в процеса. Не винаги това е лесно – някои са готови за съдействат, но защитни поради непознаване на стратегиите за използване на ДАК. Други отказват да съдействат, защото така детето няма да проговори. Всеки един родител има своята позиция и е редно да се съобразим, но същевременно да го подкрепим в процеса. Това не бива да Ви отказва или спира в използването.

Тази предварителна подготовка, която направихте в предходните стъпки е добра стратегия за представяне на информацията на родителя.

- Отделете време, за да съдействате и да демонстрирате това, което правите или предвиждате да направите.
- Ако е необходимо подгответе материали, които да се използват въкъщи – това ще даде увереност на родителя, че не е толкова сложно.
- Когато работите, правете видеоресурси (при наличие на съгласие за видео-заснемане от страна на родителя), за да предоставите от една страна обратна връзка, а от друга – начин за обучение в прилагането.

Бележка: подготовката и самото използване на средствата е важно да се случва от целия екип. Така по-лесно може да се допълват ситуацияите и ДАК да излезе от кабинета на специалиста и от еднотипното прилагане.

Марти иска да бъде чут и разбран

Марти иска да бъде чут. Марти иска да бъде разбран. Марти обича да гледа любими анимационни филмчета и слуша детски песни, да играе сам с любимите превозни средства. Марти не може да говори. Това създава за него и за околните бариера за взаимодействие. Неразбирането на неговите желания, емоции, състояние от страна на околните често води до емоционални кризи. Докато семейството живее извън България, специалистите определят неговите затруднения като аутистичен спектър.

Марти е на 5 г. и от около година посещава ДГ полудневно, няколко дни в седмицата, където му е осигурена допълнителна подкрепа. Там предпочита да играе сам, да се разпорежда в пространството и играта си, не търси връстници и не се включва в игрите. Трудно му е да се изрази, когато е недоволен или не иска да изпълни поставената задача, което води до крайни кризи – тръшка се, плаче, отказва съдействие. Това поведение за него е водещо във всички ситуации, навсякъде – така въкъси успява да постига желаното. Кризите са продължителни и интензивни.

В началото на нашите срещи Марти е невербален като използва частично често срещани жестове за комуникация, както и електронни устройства, за да гледа любими анимации и детски песни. Трудно му е да спазва правилата, а когато трябва да се облича, съблича ползва тоалетна, има нужда от помощ. Разбира инструкциите, които са свързани с битови задачи, частично самообслужване – на елементарно битово ниво, изпълнява понякога след многократни повторения.

В началото избраните средства бяха въведени нискотехнологични табла и среднотехнологични средства (аудиокомуникационен панел или рекордер лента), тъй като детето използваше приоритетно електронни устройства у дома с друга цел.

© РЦПППО – Стара Загора

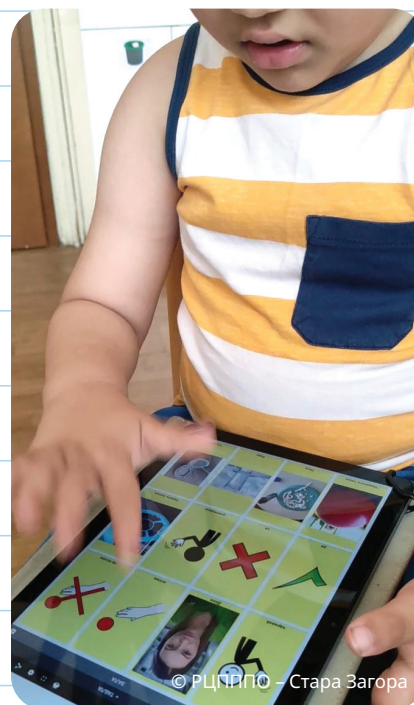
Нискотехнологични и среднотехнологични средства за ДАК включват **пиктограми и реални снимки**. Оформи се кратък речник с основни думи, включващ: познати предмети и дейности по самообслужване, реални снимки на предмети, свързани с дейностите по време на сесии с терапевта и пиктограми за поздрав.

- „здравей“, „довиждане“, „да“, „не“ – с пиктограми
- реални снимки на извършваните дейности
- реална снимка на специалиста, работещ с детето по време на сесията
- снимки за съобщаване на нужди – тоалетна и вода
- табло за определяне на емоционалното му състояние преди и след сесия

Използване на Cboard: Когато Марти започна да разбира системата и да съобщава за желанията си включихме **високотехнологично средство за ДАК – таблет** с приложението Cboard. Таблото в Cboard в началото е с познати снимки и пиктограми, което позволи плавен преход и така Марти напълно естествено свикна да съобщава за желанията си чрез устройството. Постепенно в таблото добавяхме пиктограми за новите думи.

Семейството: Първоначално Cboard се ползваше само по време на терапевтичните сесии. Но при проследяване на уменията на детето да използва таблета, за да общува, родителите осигуриха лично устройство. Така Марти започна да го ползва и вкъщи с табло за ежедневните дейности, режимни моменти и за игра навън и вкъщи. В началото родителите съобщаваха, че е много трудно да приложат и Марти почти отказва да съдейства. Но с всеки опит Марти започна по-уверено да общува с тях.

ДАК при терапевта: С влизането на срещата Марти поздравява, определя емоционалното си състояние и избира с какво да играе и често какво иска или не иска. При приключване на сесията казва довиждане и отново определя емоционалното си състояние.

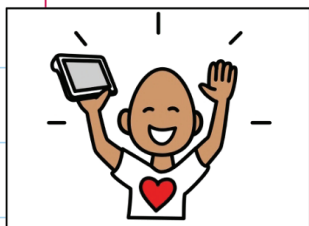
Пет месеца по-късно Мартин вече може да общува с околните по свой начин, освен това стана по-спокоен, кризите намаляха значително, отминават по-бързо и са значително по-леки, ориентира се и изпълнява поставени инструкции частично с подкрепа или самостоятелно, започна да произнася кратки думи, в началото ехолично, понякога спонтанно целенасочено. Вече не натиска бутоните хаотично, използва ги по предназначение, съставя фраза, понякога отговаря с изречение, вниманието му е подобро, зрителният контакт-целенасочен..

Марти е навсякъде с устройството. Към момента образува кратки изречения, съобщава за нуждите си и изразява желание или нежелание да изпълни поставена задача, отговаря на поставени въпроси еднозначно с ДА и НЕ.

Марти иска да бъде чул и разбран, а ДАК подкрепя не само езиково-говорното му развитие, а и неговото поведение, емоционална реакции и ниво на разбиране.

„Мартин и ДАК – избрани моменти“

ДОБРИ ПРАКТИКИ!

Още добри практики

Книжката „Приказка за Сами, нетърпеливото слонче“ помага на децата в групата на Фуркан да разберат общуването чрез ДАК

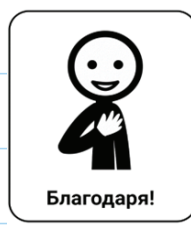

© РЦПППО – Търговище

Фуркан е на 5 години, във втора група и посещава близката до дома му детска градина. Средата, в която расте детето е двуезична. Обича да рисува и апликира, сапунени балони, детските песни и подвижни игри.

Когато Фуркан пристигаше сутрин в детската градина, г-жа Сиси – един от ресурсните му учители, винаги го посрещаше с усмивка. Тя знаеше, че Фуркан не може да говори и винаги носеше комуникационния си помощник – албум, който е пълен със символи, които представят различни предмети, действия и емоции. Фуркан бързаше да влезе в ресурсния кабинет и да застане пред таблото с картинки за „прегръдка“, „дай пет“, „танцувам“. Нямахше търпение да посочи символа „прегръдка“ и протягаше ръце към госпожата. Г-жа Сиси винаги му подготвяше специални дейности, след които ще има награда и време за свободни игри. Той използваше комуникационната книга, за да зададе въпроси или да изрази мислите си. Г-жа Сиси му даваше възможност той да избере от любимите дейности – с какво да рисува, като предварително му е подготвила съответните символи. Понякога той избираше моливи, друг път пастели, но най-много обичаше да рисува с пръсти. Г-жа Сиси учеше Фуркан как да работи на таблета и лаптопа, като му поставяше задачи, с които знаеше, че ще се справи и го хвалеше. Той вече знаеше как да използва приложението Sboard и Комуникатор 5, за да учи и да се забавлява. Фуркан обичаше с г-жа Сиси да правят сапунени мехурчета – да ги пукат, да ги броят, да се смеят. Той избираше символ „усмихнато лице“, за да покаже на г-жа Сиси колко е щастлив. На таблото в стаята сам показваше, когато му се ходи до тоалетна.

Когато приключиха заниманията в ресурсния кабинет, Фуркан се връщаше в групата при децата и се включваше с желание в музикално-ритмичните игри. Там той продължаваше да използва картинки, за да общува с децата и госпожата. Когато обядваха Фуркан използваше символи, за да поиска още или да каже „моля“, „вкусно“, „благодаря“.

След следобедния сън децата играеха навън. Фуркан използваше символи, за да поиска помощ при обуване или обличане. **Той винаги носеше комуникационните картинки със себе си, за да може да общува** – да покаже какво желае или как се чувства.

На детската площадка имаше люлки, пързалки, пясъчник... Фуркан показва на децата символи за замък от пясък и децата въодушевено приеха идеята. Показваха на Фуркан картинки за „кофичка, лопатка, камъчета“, които щяха да им трябват за да построят приказен замък. Фуркан обичаше да се люлее и пързала.

Когато дойде време родителите на Фуркан да го вземат от детската градина, той хвана ръката на госпожата и нарисова с пръстче сърце. После помаха на децата за довиждане.

Въпреки, че Фуркан не говореше, той вече можеше да изразява мислите и чувствата си свободно. Той е едно щастливо, любопитно момче, което обича да учи и изследва света около себе си.

Историята на Фуркан вдъхновява ресурсния учител Росица Шайкова да създаде книжка със символи, която да помогне на всички деца да разберат по-лесно как общува дете, което използва система за ДАК. Така се появява „Приказка за Сами, нетърпеливото слонче“, издадена от РЦПППО – Търговище. Книжката разказва историята на слончето Сами, което не може да говори, но се научава да общува чрез символи. А приятелите му от джунглата го подкрепят и му помагат в неговите предизвикателства. Книжката учи децата на приемане и толерантност. Помага им да разберат общуването чрез символи, като съдържа и различни забавни задачи за всички деца.

© РЦПППО – Търговище

© РЦПППО – Търговище

Рая, която вече изразява своите нужди и желания

Рая е на 4 години. Работата с нея бе изключително трудна и предизвикателна, поради спецификата на нейното състояние и нужди, както и трудната и дълга адаптация на детето към детската градина, децата от групата, персонала и специалистите, които работиха с нея. През по-голяма част от престоя си беше тревожна и реагираше бурно при всеки опит да излезе от зоната си на комфорт. Рая отказваше да спазва правила и инструкции, като реагираше крайно негативно с викове, крясъци и плач при всеки опит да бъде стимулирана да извърши някаква целенасочено планирана дейност.

Рая е била изложена на влиянието на електронни устройства и телевизия почти по цял ден от шестмесечна възраст. Поради тази причина в работата си с нея използвахме ниско технологични средства за комуникация карти и табла. Започнахме с карти със снимки на хора и предмети от близкото обкръжение, чаша, прибори за хранене, любими играчки и карти с „да“, „не“, „искам“, „играя“, „сън“, „на двора“, както и снимки на учителите, помощния персонал и специалистите, които ще работят с нея.

Заедно с учителите в групата изработихме табло за дневният режим в детската градина и го поставихме на достъпно за детето място, като под него в кутия поставихме картите с дейности и по този начин детето можеше да изрази своите желания и потребности. Учителите в групата оказваха съдействие и подкрепа, работиха с картите и таблата.

При **среща с родителите,** беше обсъдено вредното влияние на електронните устройства оказват върху развитието на детето в най-ранна детска възраст. С тях **разработихме план за постепенно намаляване на екранното време, за сметка на провокиране на комуникативни ситуации и съвместни дейности с детето.** Родителите също получиха табло за дневния режим в къщи и карти за комуникация, дадохме им инструкции за спазването на дневният режим и използването им.

При започване на работа с ДАК, Рая използваше само жестове и мимики. Липсваше експресивна реч, импресивната реч бе изключително бедна, детето се затрудняваше и в следването и разбирането на молбите, отправени към него. Реагираше на името си и на „ела“ и „чао“. През по-голяма част от времето си Рая играеше сама и играта не беше функционална,

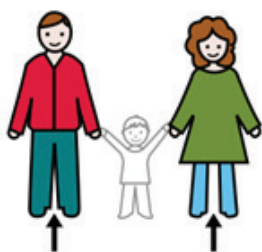
което показваше силната нужда от подкрепа в развитието на нейните социални и игрови умения. Необходима ѝ беше подкрепа и за нейната самостоятелност – когато се обличаше, събличаше и при обуване и събуване на обувки.

Постепенно Рая се успокои и адаптира. Започна да наблюдава останалите деца и да се опитва да им подражава. **Чрез подкрепата на нейните учители с комуникативните карти, Рая започна да изразява предпочитания, желания, одобрение и неодобрение.** Таблата, които използваха в групата, помогнаха на Рая да се ориентира в последователността на дейностите и режимните моменти. **Залепихме на шкафчето ѝ табло за последователността от действия при обличане/събличане, обуване и събуване** и тя вече се справя с тези задачи с минимална помощ.

Заедно с учителите в групата и помощния персонал работихме за увеличаване на речниковия запас, подобряване на разбирането и провокиране на реч. В края на учебната година разбирането на Рая значително се е подобрило. Забелязва се напредък в комуникативните умения, като все по-често Рая инициира комуникация, в която съобщава за свои нужди и желания, или обратното – за отказ да се включи в дадена дейност. Прави опити да подражава на децата, да издава звуци и да имитира интонация, макар и без използването на думи. Появи се функционална игра, макар и с много малко на брой играчки. Харесва ѝ да стои заедно с децата по време на обучителните ситуации, търси помощ от възрастен при нужда. Отговаря на зададени въпроси с „да“ и „не“ и се справя с изпълнението на прости инструкции.

Взаимодействие с родителите в процеса на прилагане на ДАК

За постигане на успешен процес на въвеждане и прилагане на ДАК-система е наложително ключовите комуникационни партньори (семейство и подкрепящи специалисти) да бъдат в постоянно взаимодействие – да се осъществява навременна обратна връзка.

Самото семейство като комуникационни партньори често има нужда да бъде подкрепено, направлявано, обучено да прилага средствата за ДАК. Много често родителите предпочитат първоначално да изчакат – т.е. да видят първите резултати от прилагането и да се включат. Други се чувстват по-спокойно, ако се въведе високотехнологично средство, с което е възможно по-бързо да се реагира в спонтанни комуникационни ситуации.

В началото на процеса на въвеждане на средства за ДАК, за да се изгради определено ниво на разбиране у детето за това какво правим, как го правим и това е различно от обучителните занимания, комуникационните ситуации са повтарящи се. А при пълноценно включване на семейството резултатите са устойчиви.

Формите на подкрепа на родителите като комуникационни партньори могат да варират според готовността за участието им.

Това биха могли да бъдат:

- **Индивидуални консултации**, съчетани с демонстрация на използване на ДАК-ресурсите в комуникативна ситуация, обсъждане на видео ресурси от сесия или материал, който самите родители са заснели, обратна връзка на какъв етап е комуникацията, какво предстои. Могат да се осъществяват периодично или при необходимост
- **Периодично включване на родителите по време на сесиите** – целта е родителите да наблюдават в реална ситуация прилагането и участието на детето си. Вариант е самият родител да комуникира с детето си, като подкрепящия специалист да даде обратната връзка.

- **Групи за родителска взаимопомощ** – участието на родителите в подобни групи е доброволен акт и не задължава никой против волята му да участва. Целта е в малка група да се споделят трудностите, постигнатите резултати, да се обсъждат различни варианти, които са работещи в отделните казуси, т.е. да им се осигури време и пространство за споделен опит. Така самите родители стават по-уверени в уменията си да прилагат и да осъществяват комуникация по асистирания начин. Срещите се провеждат периодично – онлайн или присъствено, съобразно възможностите и желанията на участниците. Важно е родителите да са готови за участие и наясно какво ще правят на тези срещи.
- **Брошура за родителите или тематични видеоматериали** – информационните материали са оптимален вариант, който дава възможност на родителя да се запознае на достъпен и разбираем език за особеностите на комуникация на своето дете.

Група за родителска взаимопомощ в РЦПППО – Стара Загора

Групата се формира в рамките на проекта, като спонтанна инициатива на терапевтите, продиктувана от родителския интерес и споделяни затруднения, необходимостта да бъдат обсъждани едни и същи въпроси, задавани от родителите на децата.

Не всички родители се включиха, защото за някои това се оказа допълнителен ангажимент. Затова предложеният формат – онлайн срещи се оказа приемлив, тъй като голяма част от семействата живеят извън града.

Подобно на Професионалната подкрепяща общност тези срещи се водят от подкрепящ специалист. Споделяните трудности се оказаха познати за всички родители, които преминават през различни етапи в комуникацията с децата си – от осигуряване на достатъчно време за реакция, да се избягва постоянното повтаряне на поставени въпроси, как да се моделира комуникативната ситуация, така че да могат да се използват разнообразни отговори, а не само еднозначните „да-не“, как да се премине към използване на фраза, задаване на въпроси, чисто технически въпроси и много други.

Споделеното дава известна доза успокоение, че всички минават подобен път, а това не е води до провал. Малките стъпки всъщност са големи успехи за екипното взаимодействие.

Форматът на родителската група за взаимопомощ се определя от участниците – най-често е с продължителност до 2ч, понякога обсъжданите теми са заявени предварително. Между споделяните трудности се разказват и комични ситуации, които са неизбежни от ежедневието. Защото процесът на въвеждане и прилагане на ДАК материали може да бъде забавен, спонтанен и интересен. Но за да се стигне до там, пътят минава през трудности, притеснения, предизвикателства, съмнения, подозрения и дори отричания.

Екипността гарантира успешността на процеса.

Примерни брошури и информационни материали

Всяко невербално дете:

- Има какво да каже!
- Има право да общува и да използва ДАК!
- Има нужда да споделя мисли, чувства и потребности!

Специалисти от провеждат консултации и методическа подкрепа за необходимостта от ДАК, избора и въвеждането на различни средства.

Допълваща и алтернативна комуникация

ДАК

Допълващата и алтернативна комуникация /ДАК/ е насочена към широка група деца със СОП - невербални деца, деца с езиково-говорни нарушения и затруднения в социалното взаимодействие и общуване. Пълноценното общуване е основна цел на ДАК и тя може да бъде реализирана с помощта на различни средства и подходи за комуникация.

- табла
- софтуер
- бутони
- устройства
- папки
- жестове

Професионална подкрепяща общност

- В рамките на проекта се сформира ППО от специалисти, използващи ДАК в своята практика
- ППО реализира редица срещи с цел обмяна на опит и добри практики, интервизия и обсъждане на казуси.
- Основна цел на ППО бе извеждане на идеи и стратегии за въвеждане и активно използване на ДАК в социалната, образователната и здравна системи.

Проект "Глас за всяко дете"

Основна цел на проекта е поетапното въвеждане и използване на помощни средства за допълваща и алтернативна комуникация в детските градини и училищата в България, за да могат всички деца да учат и общуват заедно с връстниците си.

"Всеки има свой вътрешен глас. Аз открих начин как да изразя своя чрез ДАК!"
Carly Fleischmann

ЗА ВАС, РОДИТЕЛИ!

ВЪПРОСИ И ОТГОВОРИ

за повече информация и консултация за допълваща и алтернативна комуникация се свържете с консултант-специалист по ДАК в РЦПППО или Национален екип по ДАК

КАКВО Е ДАК?

ДОПЪЛВАЩА И АЛТЕРНАТИВНА КОМУНИКАЦИЯ

целта е стимулиране на езиково-говорното развитие чрез визуална подкрепа за изразяване, която е единственият шанс за вашите деца да бъдат чути, разбрани и да комуникират равносстойно.

01

ЗА КОГО?

потребители на средства за ДАК са всички, които имат установени комплексни комуникативни нужди, затруднения в езиково-говорното развитие, няма възрастови ограничения

02

КОГА ДА ЗАПОЧНЕМ ДА ИЗПОЛЗВАМЕ СИСТЕМА ЗА ДАК?

В момента, в който се установи необходимостта от подкрепа на комуникацията и комуникативните умения.

КОЛКОТО ПО-РАНО - ПО-ДОБРЕ!

03

КЪДЕ СЕ ИЗПОЛЗВА И КАК?

навсякъде, според комуникационните ситуации се подбират и използват конкретни изображения, реални снимки, пиктограми, устройства за ДАК

04

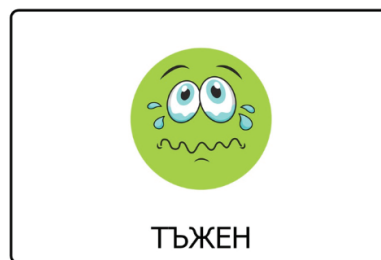
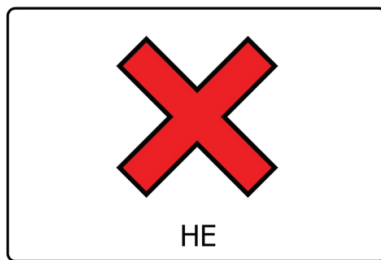
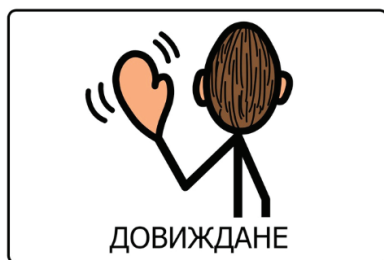
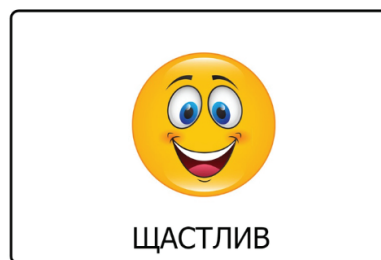
за повече информация и консултация

- **РЦПППО**
- **НАЦИОНАЛЕН ЕКИП ЗА ДАК**

лице за контакт

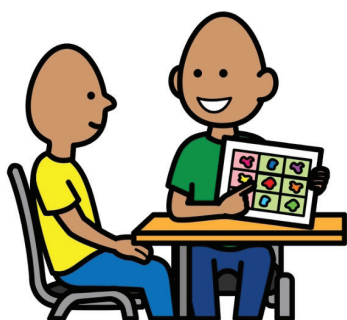
специалист-консултант по ДАК

ТАБЛО-ОСНОВНИ ДУМИ

Можете да потърсите **Регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование** във Вашата област, където да получите методическа подкрепа.

Често задавани въпроси

Използването на ДАК поражда редица въпроси у всеки, на когото предстои да въведе и използва алтернативно средство за комуникация. РЦПППО разполагат с обучени и висококвалифицирани специалисти, които могат да предоставят обучения, консултации и методическа подкрепа свързана с ДАК, както за учители и специалисти, така и за родители. Ето някои от най-често задаваните въпроси, свързани с ДАК:

Трябва ли детето да има добри двигателни умения, за да използва ДАК?

Погрешно е убеждението, че за да се използват средства за ДАК, е необходимо детето да има добре развита фина моторика и координация. Единствено средствата, изискващи добра координация, не са подходящи. Именно поради тази причина акцентът се поставя върху разнообразието от средства и необходимостта от персонализиране/подбор и адаптиране на средството за ДАК към уменията и потребностите на конкретното дете. Например, при деца, които имат физически затруднения могат да се използват високотехнологични средства за ДАК и такива за контрол с поглед.

Дария, която говори с поглед

Дария обича музикални играчки и реагира като се заслушва на любими песнички, които я успокояват и развеселяват. Трудно задържа поглед и проследява движение. Нестабилната ѝ походка налага да бъде подкрепяна постоянно.

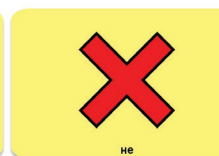
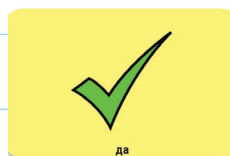
При първата ни среща Дария беше почти на 3 години, а затрудненията ѝ се дължат на генетично състояние, което засяга както двигателните ѝ умения, така и когнитивните способности.

Дария комуникира с лицеизраз, усмивка или плач, като често причините за това са неясни. До този момент комуникацията с Дария не е подкрепена.

Избраните средства за ДАК – основно високотехнологично с приложение Sboard и Communicator 5, ѝ осигуряват възможност с насочване на погледа да избира отговорите (чрез устройство за контрол с поглед). Семейството успя да си осигури софтуер за прилагане в домашни условия и специализиран софтуер за целенасочено използване на погледа, за да се упражняват в къщи.

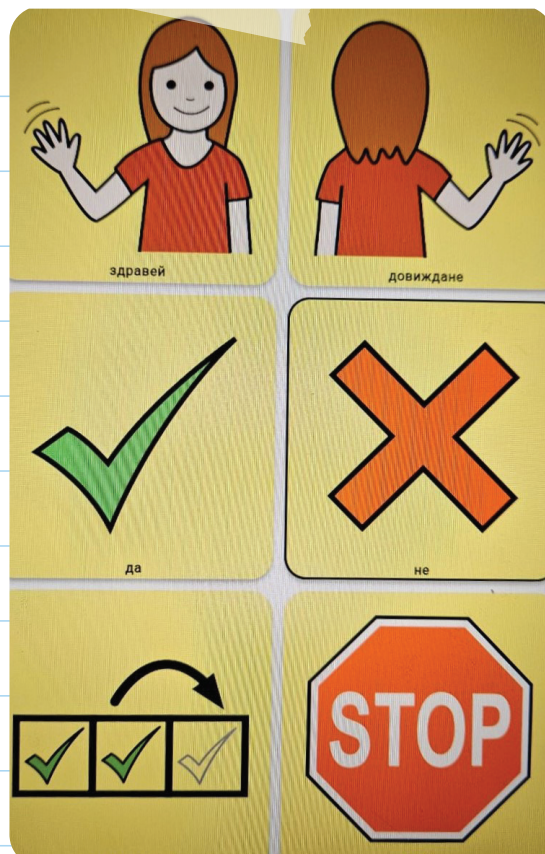
По време на посещенията при терапевта Дария започва да се упражнява с игри за насочване на погледа, проследяване на движение в Communicator 5, Learn to Look, поради затрудненията на фината моторика и специфичните ѝ двигателни умения.

По време на сесиите детето насочва поглед към желаната пиктограма. Първоначално отговорите са въведени с пиктограми за „да“ и „не“.

Постепенно Дария започна да фокусира по-добре погледа си и същевременно започна съвсем спонтанно да насочва ръчичката си, за да докосва екрана на устройството за отговор.

Разговорите преминаваха под формата на въпрос-отговор доста дълго време, като използваните пиктограми за еднозначни отговори – да, не. За да отговори, Дария има нужда от повече време. С всяка изминала сесия започна спонтанно да насочва поглед, жест към устройството, да показва нетърпение да натиска.

Вече може да сподели дали е щастлива или тъжна. Емоциите са спонтанни и целенасочени – вече се смее с глас, когато я провокираме да говори; обръща поглед, когато ѝ разказваме, задаваме въпрос или чакаме отговор. Понякога използва жестове с глава за отговор; често преди да насочи ръка, за да стигне екрана, насочва поглед и очаква така да говори.

Днес, вече 5-годишно момиченце, Дария иска да си говори с околните, да отделяме специално време в началото на срещите за разговори и шеги. Да казва какво иска по време на сесия, да поздравява, да избере това, с което ще играе, да продължи дейността или да сложи край, да казва когато е щастлива или тъжна, когато се забавлява.

© РЦПППО – Стара Загора

Има ли възрастови ограничения при въвеждането на ДАК?

Няма възрастови ограничения за въвеждане на ДАК, нито може да се каже, че една възраст е по-подходяща от друга. Следвайки естественото развитие на всеки човек, лесно може да се отчете този факт. Майката говори на новороденото бебе непрекъснато – отчита неговата мимика или вокализации като отговор и създава своеобразен разговор с него, независимо че е толкова малко. Ето защо е важно да не опитвате да гадаете кога и как ще дойде подходящият момент, а да **ОБЩУВАТЕ** тук и сега с детето!

Важно е да се започне колкото се може по-рано, но това не означава, че се изпускат точно определени периоди за въвеждане – затова необходимостта налага въвеждането, а не конкретната възраст. Добрите примери разказват за потребители, които са ученици и възрастни, които са започнали да използват средство за асистирана комуникация на по-късна възраст.

Божидара, която е по-спокойна и уверена

Божидара е на 17 години. Обича да рисува, оцветява, изрязва, лепи и подрежда пъзели от над 3000 части. Обича да се среща с хора. Назовава хората от близкото обкръжение, цветовете и брое до три. Умело използва жестове и мимики, за да общува. Родителите ѝ разбират жестовите, думите и звуците, които използва във всяка една ситуация. Инициира социални контакти, харесва ѝ комуникацията с други хора. Божидара обича да разказва за това как е прекарала деня си, какво я е впечатлило, какви са желанията ѝ като използва звуци и жестове. Често останалите не разбират това и тя става неспокойна, дори раздразнителна. Затова тя предпочита да общува само с хора, които познава, харесва и вижда често – основно логопеда, майка ѝ и баща ѝ.

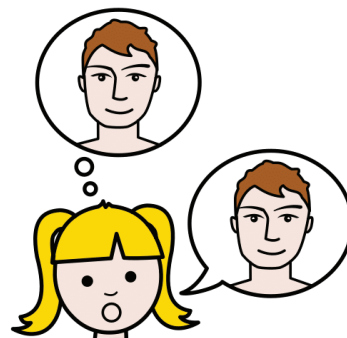

Божидара умее да използва електронно устройство. И когато преди две години се появи Sboard, тя успява да изрази исканията си и да сподели информация. Родителите разбират, че чрез Sboard като технология, Божидара може да посочва своите желания и нужди и на другите хора, които не я разбират, а също така и да развие речта си. Божидара използва Sboard предимно в предвидими и целенасочени комуникационни ситуации в ресурсния кабинет. Родителите също полагат усилия у дома.

Sboard ѝ помага освен да се вслушва, а и да разбира речта на околните. Вече е обогатила разбирането на много нови думи по различни теми като храна, напитки, дейности, играчки, емоции, животни, растения, превозни средства. Прави все повече повтаря и използва нови думи. С радост се включва в разнообразни мероприятия и дейности и се чувства много по-спокойна и уверена.

Може ли да се прилага ДАК при деца с частично развита реч?

Когато се говори за ДАК често трябва да се припомня, че помощните средства за ДАК, освен като алтернативна на словесната реч, могат да се използват и за да я допълват. За детето, което все още няма развита реч, ДАК ще бъде алтернатива на устната реч. В същото време има не малка група деца с частично развита реч, които имат нужда от допълваща комуникация. Често когато детето проговори и използва 10, 20 или 50 думи, всички смятат, че няма нужда да се продължава с ДАК или тепърва да се въвежда. Всъщност в този случай средство за допълваща комуникация би подкрепило детето да разшири фразата си, да бъде по-добре разбрано и прието и да общува по-пълноценно. Децата обикновено проявяват огромен интерес към средствата за ДАК. Ако целта ни е детето с комуникативни затруднения да бъде приобщено, то

неговите връстници са най-ценните комуникативни партньори. Децата в групата/класа, на площадката или у дома също могат да използват средството за ДАК, за да общува с детето, да научат повече за него, да го приемат. Практиката показва, че това помага на децата да приемат различието и да разберат, че връстниците им със специални образователни потребности имат интереси, мнение, способности.

Колко да изчакаме преди да въведем ДАК?

Независимо дали детето говори или не, то има потребност да общува, да бъде чуто и да взима активно участие в живота си. Представете си, че някой решава къде ще ходите, какво ще обличате, кога и с какво ще се храните, без да имате възможност да изразите Вашите желания, чувства и амбиции. Всеки месец или година, в които детето не общува оказват огромно влияние върху неговото езиково, емоционално и когнитивно развитие. Важно е да не се „изчаква“ детето да достигне определен етап на развитие (например, да се изчаква да проговори), а да се въведе ДАК възможно най-рано, тъй като това насърчава неговото цялостно развитие.

Защо ДАК не ограничава, а насърчава езиковото развитие?

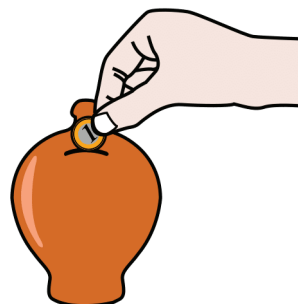
Колкото повече насърчавате детето да общува, колкото повече то има желанието и средството да се изразява (именно чрез използване на ДАК), толкова повече обективно се увеличава вероятността то да развие и словесната реч. Следвайки принципите на Тоталната комуникация винаги, когато се използва ДАК (от учители, родители, специалисти) трябва и да се ГОВОРИ! Всяко нещо, което детето посочи на таблото за комуникация, натисне на комуникатора или жеста, който прави да се вербализира (думата или фразата се произнасят).

„Искам да бъда чул“

Използването на ДАК изисква ли задължително финансиране и специализирани технологии?

Използването на ДАК не е задължително свързано със скъпо оборудване и техника. Ето защо липсата на допълнително финансиране, не бива да бъде причина да не се използва ДАК у дома или в учебното заведение. Могат, например, да се използват рамки за комуникация или отделни изображения поставени на различни места и да се приучи детето да насочва погледа си или да посочва към желан предмет или символ.

Табло за комуникация

Албум за комуникация

Могат да се използват и безплатни софтуери за символна комуникация.

Пример за такъв е Cboard – безплатно приложение за ДАК, адаптирано на български език. Разработено е с подкрепата на УНИЦЕФ. Cboard може да бъде свалено на всяко устройство с операционна система Android, Windows, iOS и Amazon Fire, както и на <https://www.cboard.io/en/>.

Cboard е лесно приложим в различна среда и подходящ за всички деца със съхранени двигателни умения. Сред **основните му предимства** са:

- Дава достъп до базата данни от символи на Global symbols, която съдържа над 20,000 символа
- При създаване на табла могат да се използват и снимки, картини на реални обекти и лица
- Функция за преобразуване от текст към говор и възможност за персонализиране и адаптиране на символите на всеки език чрез опция за запис на глас
- Таблата могат да бъдат експортирани и принтирани за създаване на нискотехнологични табла за комуникация
- Има набор от „Типично български символи“ – символи уникално разработени за България, където са представени символни изображения на типично български думи, свързани с народните традиции и кухня, фолклор и национални празници. Наборът съдържа 347 типично български символа.

Вижте [видео](#) за употреба на Cboard.

Можете да изтеглите и [Наръчник за употреба на Cboard](#)

За какво точно да използвам средството за ДАК: само за базисни нужди, само в училище, само у дома?

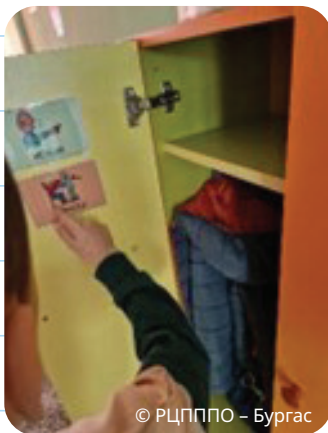
Не бива да се слагат рамки на процеса на общуване, всеки иска да сподели различни неща докато общува – един да изпее любимата си песен или да съчини стихотворение, друг за да посочи, че е гладен. ДАК служи за всичко свързано с комуникация. Всяко дете може да използва ДАК, когато:

- Иска да изрази нуждите и предпочитанията си
- Иска да споделя мисли и емоции
- Има нужда от помощ
- Запознава се с нови хора
- В ежедневието си (когато пазарува, пътува с транспорт, храни се навън и др.)
- Когато играе и учи заедно с връстниците си и др.

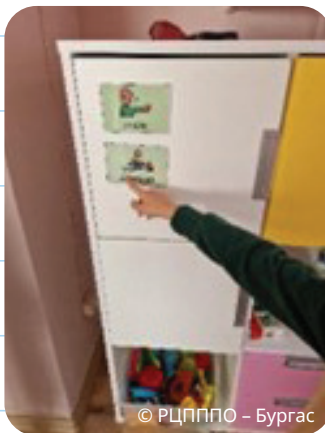

Никола, който вече знае как да поиска помощ, без да се сърди

Никола е на 7 години и в подготвителна група в детска градина. Любопитен е към книги, картини, числа, букви. Може да чете и да пише, да решава елементарни задачи. Обича в играта да диктува числа, букви, думи, стихотворения, текстове на песни. Разполага с изключително богат речник от понятия, които се затруднява да използва. Тези негови интереси са добър мотиватор за комуникация.

© РЦПППО – Бургас

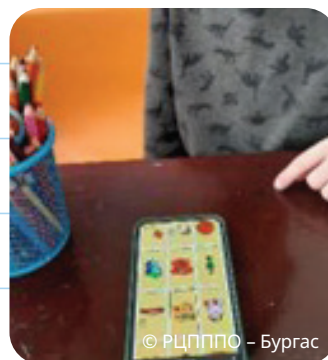

© РЦПППО – Бургас

© РЦПППО – Бургас

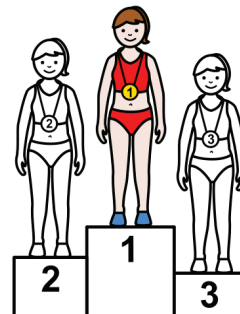
Чувства се приет в групата си, но когато попадне на ново място или се случи промяна в ежедневието му за него е много трудно. Никола може да се обува сам, но се затруднява при обличане и събличане. Затова в използваните символи в групата са залепени на гардеробчето на детето („Искам помощ“) и в общото помещение, които му помагат да поиска съдействие. Така Никола вече не се ядосва, че не може да извърши успешно определено действие (например да се облече), а търси съдействие. Умее да изговаря отделните думи, но се затруднява да планира изказването си. Затова особено в индивидуалните занимания комуникацията, дейностите, действията са подкрепени с изображения, снимки, комуникационни табла с надписи, защото може да ги прочете и разбере. Благодарение на постоянната подкрепа от учителите в групата, специалистите и Sboard Никола поздравява вербално, изразява някои потребности и желания вече и без помощни средства. Детето е по-спокойно и уверено.

© РЦПППО – Бургас

Детето има предизвикателно поведение – трябва ли да се овладее първо поведението, преди да се въведе ДАК?

Голяма част от децата с комуникативни затруднения срещат сериозни предизвикателства в процеса на регулация на емоциите и поведението си. Липсата на функционално средство за общуване и невъзможността за себеизразяване е основната причина за негативни поведенчески прояви. Въвеждането на ДАК трябва да бъде сред първите стратегии, които да се използват за подкрепа на поведението. Да се очаква от детето да овладее поведението си, без да може да общува, може да се сравни с това да се очаква от него да пише преди да се е научило да се храни само.

От кого се прилага ДАК – единствено сертифициран специалист ли може да въвежда и използва ДАК?

Използването на ДАК не бива да се разглежда като специфична терапия, която може да се прилага само и единствено от експерт в областта. Всички ангажирани в грижата, обучението и възпитанието на детето трябва да бъдат участници в този динамичен процес, без това да ги задължава да „гонят“ определени резултати. Съвсем естествено е в този процес много от участниците да имат нужда от подкрепа и насоки. Специалистите по ДАК имат тази основна задача, но това не означава, че ДАК трябва да се въвежда и прилага само и единствено в ресурсните кабинети по време на индивидуалната подкрепа за децата. Важно е да се даде възможност на детето да общува навсякъде – както в детската градина и училището, така и у дома или на площадката. Използването на ДАК да се възприема като взаимен и естествен процес.

Регионалните центрове в страната (РЦПППО София-град като координиращ дейността на национално ниво) разполагат със специалисти, които оказват методическа подкрепа за ДАК. В рамките на проект „Глас за всяко дете“ се проведоха редица семинари и обучения за родители, учители и специалисти, както и множество срещи за методическа подкрепа на редица случаи от детски градини и училища. Тенденцията е това да бъде основна част от оказването на подкрепа на екипи, работещи с деца с комуникативни затруднения. Можете да се обръщате към РЦПППО във Вашата област за да заявите методическа подкрепа.

Иво, който обича да играе на „Не се сърди човече“

Иво е на 5 г. и с желание участва в заниманията по образователно направление „Игрова култура“, изпълнява двигателни упражнения и работи с нагледен материал. Обича да да играе на игра „Не се сърди човече“ и да слуша и разпознава звукове, звукоподражава по инструкция. У дома играе със сестра си, в групичката все по-често проявява желание да играе с децата. С интерес слуша приказки в групата и участва с готовност във въображаеми ситуации по познати приказки: „Дядо вади ряпа“, „Трите прасенца“ и събития в празничния календар на групата и детската градина.

Въведените нискотехнологични средства за ДАК с картинни изображения, снимки, принтирани от Sboard или Global Symbols, по време на заниманията в ДГ бяха предоставени за ползване вкъщи.

Подготвените комуникационни табла бяха идентични за индивидуалните занимания, за групата и за домашната среда. В началото използваните снимки и картини бяха на реални обекти и лица. Впоследствие – със символи ARASAAC. На комуникационното табло детето посочваше символи за „да“, „не“, „искам“, „не искам“. В по-късен етап съставихме с госпожите от групата и майката визуално разписание за основните дейности от режима на Иво, като подредихме върху картон снимки на графика за деня. Посочвахме му какво предстои да се случи и определяхме началото и края за всеки вид дейност.

Предварително подготвените табла бяха **тематични**:

„Ден и нощ“

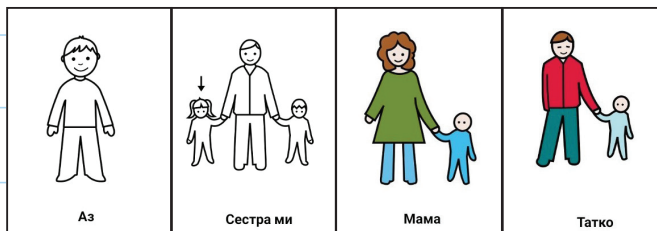
Две картинки, изобразяващи типични за Иво дейности: през нощта – спи, през деня – играе.

Целта е детето да се ориентира за основните части на денонощието.

„Семейство“

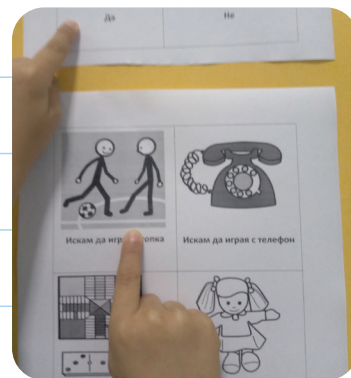
Използвани са пиктограми за членовете от семейството му. Детето се научи да посочва себе си, майка си и сестра си.

„Играчки“

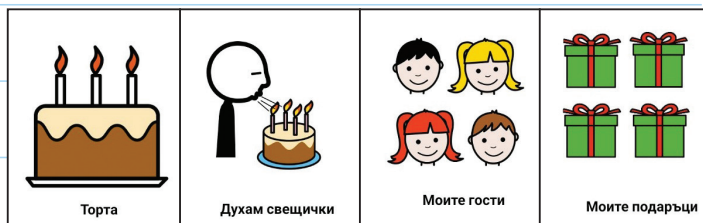
Избор от четири игрови ситуации. Игровите действия най-често са: „ритане на топка“, „игра с телефон“, „игра с кукла“, „игра с автомобил“, настолна игра и други.

Задачите които си поставих са: ориентиране на детето в предметна среда, практическо диференциране на видове играчки (за подвижни игри и за ролеви игри) и стимулиране на емоционално отношение към играчките.

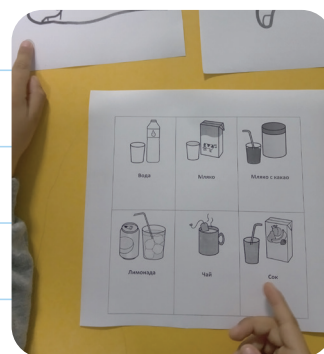
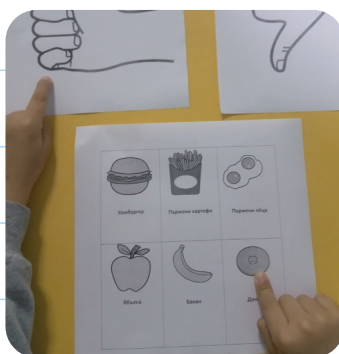
„Празници“

Използвани са пиктограми за празниците – за рожден ден, Великден и Коледа.

„Храни и напитки“

Пиктограми с любимите храни и напитки на детето, за да се научи да посочва с ръка какво иска да яде.

Най-често в дейностите с детето са поставяни вербални и практични цели и задачи за стимулиране на детето към игрови действия и игрови взаимоотношения, затова комуникационните партньори на детето са: учители в група, подкрепящи специалисти (логопед и ресурсен учител), семейство (майка и сестра) и децата от групата.

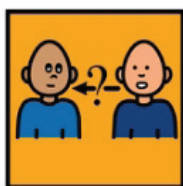
Той обича да играе настолната игра „Не се сърди човече“, чиито елементи са уголемени. Все още не е усвоил напълно правилата на играта, но хвърля зара, подрежда и движи правилно пионките върху игралната дъска.

Използваме ли ДАК, за да обучаваме невербалните деца?

Нуждата от общуване и учене на нови неща е неизменна човешка потребност. Важно е обаче да се отчита разликата между **Общуване** и **Обучение** и невербалното дете да бъде подкрепено в тези два процеса. Когато става дума за приложението на ДАК една от най-често срещаните заблуди е, че средството за комуникация ще служи за алтернатива за обучение и проверяване на знанията на детето. Освен заблуда това разбиране може да бъде и сериозна пречка в процеса на въвеждане на средство за ДАК. Редно е, когато се планира процеса да бъдат отчетени естествените потребности на всеки човек при общуване. Всеки общува, защото:

- Иска да сподели емоциите си
- Държи да изрази позиция, желание, идеи
- Опитва да разбере повече за събеседника си, да чуе неговото мнение, но и да сподели своето
- Когато има нужда от помощ
- Общува за своите интереси, споделя страхове, неща, които го вдъхновяват, казва на близките си колко държи на тях, мечтае на глас и мн. др.

Къде е вратата в стаята?

Гледаш към вратата, чакаш ли някого? Кой искаш да дойде?

Посочи плодовете на картината!

Искаш ли плод? Каква ябълка обичаш – червена или зелена?

Кое дете е с червена блуза?

Кое дете би поканил на рождения ти ден?
Някое от тези деца приятел ли ти е?

Ако комуникацията е ограничена само по определени теми и в условията на своеобразен „изпит“ – „Колко крака има кравата?“, „Кой сезон идва след лятото“, „Какъв цвят е небето?“, това намалява удовлетвореността от общуването и води до все по-ниска мотивация и активност в процеса.

Това е основната причина за твърдението, че общуването (пълноценната комуникация) е основен приоритет при използване на ДАК. В този процес трябва да се следват интересите и желанията на детето, за да бъде мотивирано да общува и активно да използва средството за ДАК. Това обаче не означава, че не може ДАК да се използва в хода на обучителния процес, напротив. ДАК може да бъде ценен помощник и средство, което да позволи детето активно да се включва в дейностите в училище или детската градина. Важното е, когато се въвежда средството за ДАК, **общуването** да бъде основният акцент. Използването на ДАК е естествен процес на споделяне, общуване и себеизразяване. Ясното разграничаване между обучителни и комуникационни ситуации е предпоставка за успешното въвеждане и използване на ДАК.

Речник с често използвани термини за ДАК

Потребител на ДАК	всеки (дете или възрастен), който изпитва затруднения при осъществяване на комуникация и налице необходимост от използване на средства за изразяване
средства за ДАК	включват различни видове: нискотехнологични, среднотехнологични и високотехнологични
ДАК-ресурси	материали, които могат да се прилагат за комуникация
комуникационна ситуация	ситуация, при която се осъществява обмен на информация и комуникационните цели
комуникационен партньор	всеки участник в общуването
комуникационни цели	определят се от възможностите за комуникация и комуникационните ситуации

unicef | за всяко дете